

K PROBLÉMOM ZRUŠENIA PODDANSTVA NA SLOVENSKU
URBARIÁLNY PATENT Z 2. MARCA 1853

Zrušenie poddanstva v Uhorsku, ako aj otázky, ktoré s týmto súvisia, tvoria nesporne jednu z najdôležitejších stránok historickej problematiky päťdesiatych rokov XIX. stor. „Buržoáznodemokratická revolúcia v Rakúsku — ako hovorí Lenin — začala sa r. 1848 a končila r. 1867.“¹ Hneď na svojom začiatku priniesla zrušenie poddanstva a týmto položila základy buržoáznej premeny a likvidovania feudalizmu. Skutočnosť, že zrušenie, resp. zákonné vyhlásenie zrušenia poddanstva v Uhorsku sa urobilo shora, ďalej že revolúciu, ktorá si na svojom začiatku vynútila zrušenie poddanstva, potlačila kontrarevolučná Viedeň, dalo vývinu hospodárskych a spoločenských pomerov Uhorska na ceste k buržoáznej premene osobitný charakter.

Závažnosť a nevyriešenosť otázok súvisiacich so zrušením poddanstva, a to hlavne so slovenského stanoviska, stavia nás pred úlohu, aby sme i v tomto smere odhalili nášmu pracujúcemu ľudu jeho minulosť a tak ho posilňovali v boji za lepšiu a krajšiu budúcnosť. Táto tematika sa nám vnucuje čiastočne i preto, že práve pred storočím kládly sa u nás základy kapitalistického spoločenského zriadenia, ktoré bolo povalené pod úderom robotníckej triedy po svojom storočnom trvaní.

Je prirodzené, že ani táto štúdia nemôže — a to nie je ani jej cieľom — odpovedať vyčerpávajúco na všetky otázky týkajúce sa zrušenia poddanstva na Slovensku. Predovšetkým ide nám v nej o to, ukázať, že likvidovanie feudalizmu, zrušenie poddanstva, prechod feudálnej držby pôdy na súkromnú, zmena feudálnej ekonomickej základne na kapitalistickú v oblasti poľnohospodárstva nebola nejakým jednorázovým prechodom, i keď v marcových zákonoch z r. 1848 treba vidieť revolučný zlom. A práve preto, že sa

¹ V. I. Lenin, *O práve národov na samourčenie*, Bratislava 1950, 19.

na Slovensku týmito otázkami najmä po r. 1848 nikto hlbšie nezaoberal a ak, tak sa v súvislosti so zrušením poddanstva skúmali len zákony uhorského snemu z r. 1848,² celkove panoval názor, že vydaním zákona o zrušení poddanstva sa zároveň uskutočnil i prechod z feudalizmu do kapitalizmu, z feudálneho pozemkového vlastníctva na kapitalistické vlastníctvo. V skutočnosti to tak nebolo. Od vydania zákona o zrušení poddanstva skoro celá druhá polovica XIX. stor. má pečať tohto prechodu. Celkove toto obdobie, t. j. obdobie od r. 1848 až do konca XIX. stor., môžeme nazvať obdobím upevňovania kapitalizmu v poľnohospodárstve. Je v znamení pretvárania feudálneho vlastníctva pôdy na kapitalistické vlastníctvo. Tomu zodpovedá i pretváranie feudálnych výrobných vzťahov na kapitalistické, resp. zanikanie prvých a vznik a upevňovanie druhých. Ďalej toto prechodné obdobie charakterizuje postupné zintenzívňovanie poľnohospodárstva, zvýšené vykorisťovanie poľnohospodárskeho robotníctva, ďalšia pauperizácia roľníctva a narastanie triednych rozporov medzi roľníctvom a veľkostatkármi a potom aj v rámci roľníctva, ktoré sa ako trieda rozkladá. Nakoniec je typické, že celý tento prechod je usmerňovaný shora, vládnúcimi triedami, i keď ho poháňajú dopredu ekonomické zákony nového kapitalistického spoločenského poriadku a revolučná nespokojnosť nás zdola. O tom svedčí na jednej strane celý rad zákonov a nariadení, ktoré od r. 1848 až do konca storočia vydávaly viedenská, ako aj uhorská vláda, na druhej strane zas pohyby nespokojného roľníctva a poľnohospodárskeho robotníctva.

Predmetom tejto štúdie v užšom smysle slova je práve zákon týkajúci sa riešenia otázok zrušenia poddanstva, vydaný vieden-

² Zo starších slovenských historikov si obširnejšie všima problémy zrušenia poddanstva r. 1848 len prof. Rapant, *Dejiny slovenského povstania* I. Turč. Sv. Martin 1937, 1932; 164—168; 178—191 a i. Treba však poznamenať, že u prof. Rapanta tvoria otázky zrušenia poddanstva len okrajový problém jeho práce. V hospodársko-spoločenských otázkach, teda i v otázke zrušenia poddanstva nevidí najdôležitejší problém buržoáznej revolúcie r. 1848, bez ktorého nemožno správne pochopiť ani národnostnú otázku tohto obdobia. Naopak, prof. Rapant podriaďuje hospodársko-sociálne a triedne otázky národnostnému hľadisku a nevie ich, aspoň nie dostatočne, spojiť do organickej súvislosti. Takto sa mu napr. revolučné pohyby ľudu proti hospodárskemu a sociálnemu útlaku a za dôsledné zrušenie poddanstva stávajú výčinní ľudu, ktoré nepriaznivo vplyvajú na slovenské národné hnutie (s. 213). Vypustenie hodnotenia ekonomicko-sociálnych a triednych otázok ako najdôležitejších otázok buržoáznej revolúcie a nedostatočné pochopenie súvislosti medzi nimi a národnostnou otázkou pokrivilo v práci prof. Rapanta celkový pohľad na revolúciu r. 1848.

skou vládou práve pred sto rokmi. Je to tzv. urbariálny patent z 2. marca 1853. Pri preberaní urbariálneho patentu sa neobmedzíme len na interpretáciu jeho reformných opatrení, ale budeme ich skúmať a hodnotiť práve s hľadiska načrtnutých úloh. Javí sa nám to dôležité i preto, aby sme ukázali na nesprávne a falošné zameranie buržoáznej právnej historiografie. Buržoázna právna historiografia sa pri štúdiu práva obmedzovala len na objektivistické vysvetľovanie právnych formuliek, zákonných nariadení, ich úzkeho papierového, paragrafového významu. Týmto vysvetľovanie práva odtrhávala od skutočného života. Skúmať zákony a právo bez úzkej spojitosti s ich praktickým dosahom pre jednotlivé triedy toho-ktorého spoločenského zriadenia, v tom-ktorom období daného spoločenského systému znamená zastierať funkciu práva, jeho triedny charakter. Vychádzajúc zo Stalinovej poučky, že právo ako nadstavbový činiteľ pri prechode z jednej spoločenskej formácie do druhej účinne pomáha upevňovať novú ekonomickú základňu a že slúži v prvom rade vládnúcim triedam³, budeme sa snažiť na konkrétnych a pre celé Slovensko typických príkladoch ukázať, aká bola funkcia zákonov v tomto období prechodu, ako vplývaly na celý tento prechodný proces a aký bol ich dosah pre jednotlivé triedy, resp. vrstvy slovenského poľnohospodárskeho ľudu.

I.

Vydanie urbariálneho patentu úzko súvisí, ba je priamo organickým článkom hospodárskych a spoločenských zmien revolučných rokov 1848—1849. Rok 1848 je v Uhorsku medzník dvoch hospodárskych a spoločenských systémov, feudalizmu a kapitalizmu. Hospodárska a spoločenská premena, ktorej zárodky a podmienky sa vytvárajú už dávnejšie v lone feudalizmu, našly svoje zvyraznenie v marcových zákonoch.

V rade hospodárskych a spoločenských reforiem r. 1848 zaujíma nesporne popredné a najdôležitejšie miesto otázka zrušenia poddanstva. Už samotný fakt zrušenia poddanstva ako základného a najtypickejšieho feudálneho výrobného vzťahu ukazuje nesmiernu dôležitosť marcových zákonov uhorského snemu. Tieto zákony ako

³ J. V. Stalin, *Marxizmus a otázky jazykovedy*. Sborník *Za marxistickú jazykovedu*, Bratislava 1950, 10.

nový nadstavbový právny činiteľ mali dôležitú funkciu pre ďalšie usmerňovanie hospodárskeho a spoločenského vývoja v období kapitalizmu v Uhorsku a teda i na Slovensku. Na to, aby sme mohli správne zhodnotiť i opatrenia pozdejšie vydaného urbáriálneho patentu, je potrebné zodpovedať aspoň v krátkosti otázku, akým spôsobom bolo uzákonené zrušenie poddanstva v marci r. 1848 a aký malo dosah pre široké masy slovenských roľníkov.

Marcové zákony, i keď prijaté pod tlakom revolučných más a hospodárskeho vývoja, boli reformami shora, dielom maďarskej šľachty. To sa veľmi zreteľne ukázalo i na forme a spôsobe zrušenia poddanstva. Okrem VIII. článku zákona z r. 1848, v ktorom sa zrušovala doterajšia nezdaniteľnosť šľachty, najdôležitejšími článkami na poli likvidovania feudalizmu sú IX. a XIII. V IX. článku sa zrušujú všetky doterajšieho naturálne a peňažné dávky, ako aj služobnosti, ktoré na základe urbáru alebo smluvy nahradzujúcej urbár odvádzali urbáriálni poddaní a želiari zemepánovi. V XIII. článku zákona z r. 1848 sa zrušili cirkevné desiatky. Týmito zákonnými reformami sa feudálne výrobné vzťahy medzi feudálmi a poddanými značne natrhly, no neodtrhly sa úplne. *Zrušenie poddanstva sa vzťahovalo len na urbáriálnych poddaných a urbáriálnych želiarov*, hoci i títo museli plniť rôzne poddanské povinnosti, súvisiace napr. s právom lesných a pašienkových požitkov, viničných dávok ap. *Zákon sa však vôbec nedotkol smluvných poddaných a majerských želiarov*, ktorých postavenie sa vo vzťahu k zemepánovi vôbec nelíšilo od predošlých, ba v mnohých prípadoch bolo ešte ťažšie. Títo ostali i naďalej v područí zemepána a museli znášať všetky staré ťarchy a povinnosti.

Na druhej strane zemepáni si zákonom zaistili, že za odpadnuté, poddanské, urbáriálne služobnosti a dávky dostanú od štátu primerané odškodné, ktoré podľa zákona (§ 3, čl. zák. 1848/XII.) malo činiť 20-násobok jednoročnej hodnoty všetkých naturálnych a peňažných dávok, ako aj služobností, ktoré odvádzali poddaní zemepánovi. Miera určovania výšky odškodného, ako si ju určili zemepáni, znamenala vlastne kapitalizovanie renty plynúcej z bývalej poddanskej urbáriálnej pôdy. Zemepáni si týmto spôsobom chceli zabezpečiť kapitál, ktorý potrebovali na prechod ku kapitalistickému hospodárstvu. Šľachta z toho istého dôvodu prijíma tiež návrh na zrušenie starootcovského práva (aviticity), ktoré zabráňovalo odcudziť šľachtické majetky a tým i možnosť získať potrebný úver.

Zrušením poddanstva r. 1848 vrcholí rozklad feudálnej ekonomickej základne feudálnych výrobných vzťahov a nová ekonomická základňa sa upevňuje práve v uvedených zákonoch.

Zrušenie poddanstva, uskutočnené shora, nevyriešilo však najdôležitejšiu a najpálčivejšiu otázku, otázku pozemkovej držby. Pozemkové vlastníctvo šľachty ostalo neporušené. Šľachta prechádza do novej spoločenskej formácie s obrovskými majetkami a spolu s nimi rôzne prežitky feudalizmu, ktoré sú zákonmi umele udržované pri živote. Na druhej strane široké ľudové masy, vo svojej väčšine predchádzajúcim vývojom spauperizované, dostávajú síce buržoáznú slobodu, rovnoprávnosť pred zákonom, sú však zbavené pôdy, výrobných prostriedkov a tak nútené predávať svoju pracovnú silu.

Aby sme videli, v čom spočíva nedôslednosť buržoáznej revolúcie v Uhorsku, poukážeme aspoň krátko na stupeň majetkovej a tým i sociálnej a triednej diferenciácie roľníctva v čase zrušenia poddanstva. V 16-ich slovenských župách bolo 11.208.363 uhorských jutár pôdy⁴, v čom je započítaná orná pôda, lúky, vinice, záhrady, pašienky ap. Z tejto pôdy podliehalo štátnemu zdaneniu podľa krajinského súpisu r. 1828 2,527.739 uhorských jutár, t. j. 2,6% všetkej pôdy.⁵ Ostatná pôda, 77,4%, bola nezdanená. Kto bol držiteľom jednej pôdy a kto druhej? Zdanená pôda bola v prevažnej miere v rukách poddaných a len jej menšiu, nepatrnú časť vlastnili obyvatelia slobodných kráľovských miest. Do kategórie nezdanenej, resp. nezdaniteľnej pôdy patrily predovšetkým obrovské majetky šľachty a cirkvi a okrem toho majetky fisku a korunné statky. Už z tohto porovnania vidíme, že ťarcha štátnej dane spočíva skoro výlučne na bedrách poddaného ľudu, ktorý okrem toho násilne verbovali do vojska a za dedičnú držbu poddanskej pôdy musel odvádzať šľachte peňažné naturálne dávky, cirkvi desiatok, plniť rôzne robotové povinnosti ap.

Zákony z r. 1848 rozšírily síce daňovú základňu i na pôdu, ktorá dovtedy nepodliehala zdaneniu a v prevažnej miere zrušily i feudálne ťarchy, ktoré zaťažovali urbáriálnu, poddanskú pôdu. No toto všetko znamenalo len minimálne zlepšenie postavenia širokých vrstiev roľníctva, lebo väčšina roľníkov stála na prahu kapitalistickej éry bez pôdy. To nám jasne potvrdzujú tieto údaje.

V čase tesne pred zrušením poddanstva v 16-ich slovenských žu-

⁴ Fényes E., *Magyarország leírása* II., Pest 1847, 22 až 309.

⁵ Tamže.

pách bolo 69.710 poddanských usadlostí, na ktoré sa vzťahoval zákon o zrušení poddanstva. Počet poddaných (hláv rodín), medzi ktorých sa delila táto pôda, činil 166.726⁶, z čoho je zrejmé, že majetková diferenciácia musela byť v tejto dobe veľmi značná. Majetková diferenciácia roľníctva v čase zrušenia poddanstva v celom Uhorsku ukazuje tento obraz:⁷

viac ako jednu celú usadlosť	17,262, t. j. 3.2%
celú usadlosť	48,599, t. j. 8.9%
nad polovicu usadlosti	13,505, t. j. 8.1%
pol usadlosti	173,119, t. j. 31.8%
štvrt' usadlosti a polovicu usadlosti	239,692, t. j. 43.9%
pod štvrt' usadlosti	22,715, t. j. 4.1%
počet želiarov	913,962

Keby sme pripustili, že uvedené celouhorské údaje aspoň približne ukazujú i stupeň diferenciácie roľníctva v 16-ich slovenských župách, podľa percentuálneho prepočítania diferenciácia roľníctva v čase zrušenia poddanstva javila by sa nám na Slovensku takto:

Zo 166.726 roľníkov vlastnilo:

viac ako jednu usadlosť	5.335 roľníkov
celú usadlosť	14.838 roľníkov
nad polovicu usadlosti	13.505 roľníkov
štvrt' usadlosti a pod polovicu usadlosti	73.192 roľníkov
štvrt' usadlosti	6.835 roľníkov
Počet želiarov (s domom a bez domu)	210.104 ⁸

Obraz, ktorý sme týmto prepočítaním dostali, nezodpovedá celkom skutočnosti, lebo majetková diferenciácia v slovenských župách, najmä v severných, hornatých bola ešte katastrofálnejšia. Galgóczi sám uvádza, že „rozdrobenie usadlostí je zvlášť očividné v hornatých krajoch, prevažná časť usadlosti s rozlohou pod štvrt' usadlosti pripadá práve do hornatých krajov.“⁹

Pre bližšiu ilustráciu obrovskej diferencie roľníctva na území dnešného Slovenska uvedieme ešte tieto údaje z troch typických hornatých slovenských žúp.¹⁰

⁶ Fényes, c. d. I., 47—49.

⁷ Galgóczi K., *Magyarország... mezőgazdasági statiszticája*, Pest 1855, 103.

⁸ Fényes, c. d., 47—49.

⁹ Galgóczi, c. d., 103.

¹⁰ Tamže, 104.

Počet roľníkov ktorí vlastnili viac ako jednu usadlosť	Šariš	Orava—Turiec
102, t. j. 1.1%	83, t. j. 1.1%	
celú usadlosť	499, t. j. 5.6%	178, t. j. 2.4%
nad polovicu usadlosti	1.090, t. j. 12.3%	667, t. j. 8.9%
polovicu usadlosti	1.810, t. j. 20.4%	1.030, t. j. 13.7%
štvrt' usadlosti	2.413, t. j. 27.1%	6.553, t. j. 73.9%
pod štvrt' usadlosti	2.977, t. j. 33.5%	

Keď si tieto údaje doplníme počtom želiarov¹¹ a najdrobnejších roľníkov, ktorý činil v Šarišskej župe 25.569 (želiari 17.981 + najdrobnejší roľníci 7.588)¹², v Oravskej a Turčianskej župe 19.761 (želiari 13.937 + najdrobnejší roľníci 5.824), vidíme, aká bola reálna hodnota zákona o zrušení poddanstva pre slovenských roľníkov.

Uvedené údaje, i keď ich nemôžeme považovať za celkom presné, veľmi zreteľne ukazujú, že stupeň majetkovej a triednej diferenciácie roľníkov v čase zrušenia poddanstva dosahoval skutočne katastrofálne rozmery, a to najmä v slovenských župách. Nie celých 6% obyvateľstva, cudzia šľachta, cirkev ap. vlastnila 77.5% všetkej pôdy a ostatné obyvateľstvo, ktoré tvorilo 94% všetkého obyvateľstva (v tom sú započítaní i obyvatelia miest), len 22.5% všetkej pôdy, pritom ešte nekonečne rozdrobenej. Väčšina obyvateľstva našich dedín bola na prahu novej, kapitalistickej éry v dôsledku prenikania kapitalizmu do feudálneho poľnohospodárstva obraná o pôdu, o výrobné prostriedky a jej jediným východiskom bolo predávať svoju pracovnú silu cudzím, maďarským veľkostatkárom a hŕstke slovenskej renegátskej šľachty a zbohatnutých sedliakov, ktorí sa mohli účinne zapojiť do kapitalistického konkurenčného zápasu.

Zákon o zrušení poddanstva nerozbil a ani len neotriasol pozemkovým vlastníctvom feudálov. Maďarská šľachta, uhorskí zemepáni na ceste ku kapitalizácii svojich veľkostatkov pokračovali i po r. 1848 vo vydieraní, ubíjaní a vykorisťovaní širokých más slovenských roľníkov a poľnohospodárskeho proletariátu, z práce ktorých cez stáročia mohli viesť bezstarostný život, stavať hrady, kaštiele, poriadať poľovačky, hostiny, hýriť v cudzine ap. Tá šľachta, ktorá

¹¹ Počet želiarov uvádzame na základe údajov Fényesa (c. d., I., 47—49).

¹² Počet najdrobnejších roľníkov sme dostali tak, že sme odpočítali súčet roľníkov, ktorých uvádza Galgóczi (c. d., 104), od súčtu poddaných, ktorých uvádza Fényes (c. d. I., 48—49). Uvedené údaje a výpočty treba, pravda, brať len ako približne presné, no i tak nám ukazujú katastrofálnu situáciu slovenských roľníkov.

na dereši bila poddaného, nezmenila svoj postoj k ubiedenému ľudu ani po zrušení poddanstva. Pre široké masy slovenských roľníkov a robotníkov nebola však len sociálnym, ale aj národnostným utláčateľom, a preto boj slovenského ľudu proti sociálnemu útlaku, boj proti maďarským zemepánom bol zároveň i bojom proti národnostným utláčateľom, i keď poväčšine nenadobúdala ešte uvedomené formy.

Aprílové zákony, teda i zákon o zrušení poddanstva a predovšetkým tento slúžil záujmom šľachty, t. j. triedy, ktorá ich vytvorila, a potom buržoázii, ktorá sa s ňou spojila. Zákon o zrušení poddanstva na jednej strane ponechaním rôznych zvyškov feudalizmu, rôznych praktík feudálneho vykorisťovania a hlavne zachovaním feudálneho vlastníctva pôdy pomohol šľachte prejsť s pozície feudálneho zemepána na pozíciu kapitalistického veľkostatkára, na druhej strane však odsúdil široké masy roľníkov na ceste ku kapitalizmu k ďalšiemu vykorisťovaniu a vyvlastňovaniu.

Príčiny nedôslednosti likvidovania feudalizmu, feudálneho vlastníctva šľachty a nedôsledného zrušenia poddanstva treba hľadať v pomalom a pokrivenom procese vytvárania sa podmienok pre kapitalistickú, buržoáznu premenu, ktorý z celého radu príčin nepostavil na čelo buržoáznej revolúcie radikálnu buržoáziu, ale šľachtu. Mladá a slabá buržoázia vládnuceho maďarského národa sa nepostavila na čelo revolučných roľníckych mas, ale naopak, stala sa spojencom šľachty, podriadiac sa jej vedeniu a pomocou nej si chcela zabezpečiť svoje triedne záujmy.

Predstavitelia slovenského národného hnutia, sorskupení okolo Štúra, vystúpili už pred r. 1848 s požiadavkou zrušenia poddanstva.¹³ Ich program na likvidovanie feudalizmu a zrušenie poddanstva, i keď nebol revolučný, ale reformistický, v mnohých otázkach bol ďaleko dôslednejší, pokrokovejší a bližší k požiadavkám zdeptaného ľudu ako program maďarských liberálov, nehovoriac ani o vysokej šľachte, ktorá sa až do poslednej chvíle zdráhala urobiť akékoľvek ústupky. Ani po vyhlásení zákonov o zrušení poddanstva sa väčšina štúrovcov neuspokojovala s ústupkami a reformami uhorského snemu, ale žiadala ich rozšíriť i na smluvných roľní-

¹³ Snahy štúrovcov o likvidovanie feudalizmu, ich boj za zrušenie poddanstva odzrkadľujú Slovenske národné noviny. Tu si zasluhujú pozornosť zvlášť články Petra Kellnera-Hostinského, i samotného Štúra. Pozoruhodné je v tomto smere účinkovanie L. Štúra na krajskom sneme v Bratislave r. 1847—1848, kde v snemových rečiach bojoval za zrušenie poddanstva. Pozri k tomu L. Š t ú r, *Kde leží naša bieda*, Turč. Martin 1948.

kov.¹⁴ Niekoľkí radikálnejší príslušníci slovenskej revolučnej inteligencie, ako napr. Janko Kráľ a Rotarides, aj aktívne sa zúčastnili pohybov slovenských roľníkov za dôsledné zrušenie poddanstva, ba boli organizátormi a vodcami takéhoto hnutia.¹⁵

Celkove však i o väčšine štúrovcov možno povedať, a to najmä po ich príklone ku Viedni, že nevedeli dôsledne spojiť svoj národnostný zápas s bojom širokých roľníckych mäs, nevedeli a vtedy ho už ani nemohli viesť na revolučnej základni. V tomto spočíva i jedna z príčin neúspechu ich národného hnutia a jeho odtrhnutia od ľudových mäs. Táto inteligencia na čele so Štúrom, znechutená neúspechom svojho vystúpenia v revolúcii a hlavne po revolúcii, čím ďalej tým viac sa odtrhávala od širokých mäs a nevedela zaujať radikálnejšie stanovisko na obranu roľníkov ani v súvislosti s vydaním urbáriálneho patentu.

Cesta, ktorou sa uberal vývoj kapitalizmu v uhorskom poľnohospodárstve v XVIII. stor. a v prvej polovici XIX. stor., a skutočnosť, že zrušenie poddanstva sa nedialo revolučnou cestou, ale reformami, dalo vývoju kapitalizmu v Uhorsku osobitný charakter. Vývoj kapitalizmu v poľnohospodárstve po r. 1848, t. j. po zrušení poddanstva, uberal sa obdobnou cestou ako vývoj v Prusku, v Poľsku, v Rusku ap., t. j. v tých krajinách, kde sa likvidovanie feudalizmu, feudálnych výrobných vzťahov nedialo revolučne, ale reformami shora, ktoré vykonala feudálna vládnúca trieda, i keď ju k tomu donútila revolučná nálada utláčaných mäs a samotný hospodársky vývoj. Bola to tzv. pruská cesta ako jedna z ciest vývoja

¹⁴ Dokazujú to o. i. Mikulašske žiadosti (10. máj 1848), v ktorých vyslovujú požiadavku rozšírenia zrušenia poddanstva i na smluvných roľníkov. V XI. bode sa doslovne hovorí: „Žiadame, aby sa pre uspokojenie spoluobčanov našich, po dedinách, mestečkách a kopanicich bývajúcich a od dávnych rokov na rozličné spôsoby a od rozličných ľudí utláčaných, klamaných, o hory a pašienky, o role, obecne živnosti, kopanice, výrobská a iné ich majetky pripravených, aby sa tedy pre uspokojenia týchto ukrivdených občanov odrazu také poriadky porobili, žeby oni ku svojim predošlým nepohnutým majetkom, teda ku svojim dávnyim kopaniciam, pasienkam, horám, výrobskám atď. prist' a týmto imaním neobmedzene oni i jejich potomci podľa práva vládnúť mohli. Žiadame ďalej, aby sa v tomto smyslu a tou cestou, ktorou sa urbárski poddaní od povinností urbárskych oslobodili, aj *alodiálni poddaní (ktorí sa na iných miestach majiteľmi slobodných živností, kurialistami, taxalistami, kaštelníkmi, komorníkmi, majorníkmi menujú)* od poddanskej práce a povinnovatosi zbavili, hlavne tí, ktorí tritcaťšesť rokov robotizei pansku zbývali. Takže aby sa i *regalia beneficija* k dobruemu obcí obrátili.“ R a p a n t, *Slovenské povstanie r. 1848-49*, I., 2. Dokumenty, 205.

¹⁵ Pozri poznámku 23.

kapitalizmu v poľnohospodárstve, ktorú Lenin práve analýzou pruských a potom ruských pomerov vyzdvihol ako typickú, na rozdiel od druhej cesty, tzv. americkej.

Pre pruskú cestu je charakteristické, že „feudálne hospodárstvo zemepána postupne sa premieňa na hospodárstvo buržoázne, junkerské a odsudzuje roľníkov na desaťročia k najbrutálnejšiemu vykorisťovaniu a ujarmovaniu.“¹⁶ Veľkostatok a s ním spojené zvyšky feudalizmu, ktorý zabraňuje drobným roľníkom prístup k pôde, ba ich o ňu ešte oberá, veľkostatok ako konkurent a vykorisťujúci činiteľ, to všetko pri pruskej ceste vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve ešte viac sťažuje situáciu roľníkov, ubíja ich, pauperizuje a zatláča do radov proletárov.

Je len zrejmé, že nedôsledné likvidovanie feudalizmu v aprílových zákonoch 1848 nemohlo uspokojiť a ani neuspokojilo široké masy zbedačeného roľníctva. Roľníci chceli pôdu a zbaviť sa všetkých zvyškov feudalizmu, ktorými pruská cesta vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve, upevnená práve takýmito zákonmi, ešte viac zhoršovala ich situáciu. „Roľníci — hovorí J. V. Stalin — chcú pôdu, aj vo sne sa im marí táto pôda a pochopiteľne, neuspokoja sa dovtedy, kým sa nezmocnia statkárskej pôdy.“¹⁷ Roľníci v tejto dobe nemali však ešte vodcu, ktorý by ich bol viedol v tomto boji, ktorý by im bol dal program, a preto ich vystúpenia boli len živelné, zamerané skôr len proti zvyškom feudalizmu, proti rôznym feudálnym prežitkom a na uhájenie svojho majetku pred veľkostatkárskou uzurpáciou.

To nám jasne potvrdzujú hnutia roľníkov a poľnohospodárskeho proletariátu, ktoré môžeme sledovať i na Slovensku po vydaní zákona o zrušení poddanstva. Žiaľ, slovenská historiografia zatiaľ nemá dôkladnejšie prebádaný materiál týkajúci sa týchto pohybov roľníctva.¹⁸ Neúplný slovenský prieskum týchto hnutí aspoň čiastočne dopĺňa maďarská marxistická historická literatúra.

Maďarský historik E m b e r Győző vo svojej zbierke dokumentov k roľníckym hnutiam r. 1848 v Uhorsku prináša početné zprávy o roľníckych nepokojoch a rebéliách v slovenských župách. I ďalší maďarskí pokrokoví historici, ako Mérei, Sándor, ktorí sa zaoberajú

¹⁶ V. I. Lenin, *Agrárni program sociální demokracie ...*, Praha 1952, 24.

¹⁷ J. V. Stalin, *Spisy 1*, Bratislava 1950, 219.

¹⁸ O pohyboch slovenských roľníkov širší materiál obsahuje len Rapantova práca (c. d., 183—190).

vývinom kapitalizmu v poľnohospodárstve, prinášajú celý rad príkladov na zvýšený odpor roľníkov proti zemepánom a proti nedôslednému zrušeniu poddanstva i zo slovenských žúp. Tento boj sa začal ihneď po vyhlásení marcových zákonov r. 1848.

Z týchto hnutí uvedieme len niekoľko. R. 1848 po vyhlásení zrušenia poddanstva roľníci 18-ich obcí na Záhorí odopreli zemepánovi kniežatovi Antonovi Pálffyemu odvádzať poplatky a služobnosti za kopaničiarske pozemky, na ktoré sa nevzťahoval zákon o zrušení poddanských služobností. Tieto neurbáriálne, alodiálne pozemky vyhlásili za svoj majetok.¹⁹ Obyvatelia Šútoviec, Turian, Martina, Mošoviec v Turčianskej župe vnikli do zemepanského lesa a zabrali panské drevo.²⁰ V Detve odopreli obyvatelia farárovi robotové povinnosti.²¹ V obci Dolná Lehota povstal ľud proti tamojšej šľachte a zatlačil ju do mlyna...²² Veľké nepokoje vypukly v Pribyline a okolí, kde sa na čelo roľníkov a želiarov postavil miestny notár Ján Rotarides, ktorý žiadal splniť nielen hospodárske, ale aj národnostné požiadavky ľudu.²³ V Drakovciach r. 1850 (Nitrianská župa)

¹⁹ Ember Győző, *Iratok az 1848-i Magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*, Budapest 1951, 87—90. Ide tu o pohyby roľníkov v týchto záhorských obciach: Malacky, Kostolište (Kiripolec), Gajary, Malé Leváre, Jakubov, Záhorská (Uhorská) Ves, Suchohrad (Dimburg), Studienka (Hasprunka), Sv. Peter, Plavecký Mikuláš, Podhradie, Sološnica, Rohožník (Rarbok), Kuchyňa, Pernek, Jablonové, Plavecký Štvrtok.

²⁰ Tamže, 95.

²¹ Tamže, 96.

²² Tamže, 97.

²³ Tamže, 100—101. Ember tu uvádza telegrafickú zprávu podžupana grófa Ladislava Majthényiho z 27. marca 1848, ktorú zaslal ministerskému predsedovi. Hovorí sa v nej: „Notár hontianskej obce Dolné Príbelce Ján Rotarides odvážil sa pred komisiou, vysvetľujúcou najnovšie zákony, vyhlásiť ľudu, že zemepáni nie z čistého úmyslu, ale zo strachu robia ústupky, ktoré dlhujú urobiť už stáročia. V mene vzbúreného ľudu... vyhlásil ďalej, že s týmito (rozumej ústupkami, poznámka autora) sa ani zďaleka neuspokoja a žiadajú pre každú úsadlosť vydeliť príslušný lesný podiel a zrušiť viničnú dežmu. V mene želiarov osídlených na majerskej pôde vyhlásil, že sa neuspokoja, ak sa im táto bez najmenšieho zaťaženia neponechá v ich držbe. Načo viacerí z pobúreného ľudu dodali k tomu, že bez krvavého kúpeľa sa vec asi neobide. Nakoniec v oduševnenej reči vyhlásil, že ani toto nestačí. Nech sa zemepáni zaviazu, že budú používať národný jazyk slovenský a že nebudú požadovať vyučovanie detí v maďarskom jazyku. Po tomto za spevu slovenských revolučných básní odtiahli do richtárovho domu a tam v strede dediny spálili urbáriálne zákony. Celú noc pod vedením buričského notára chodili z dediny do dediny, strelili do každého panského dvora. Na druhý deň koňmo a vyzbrojení pohli sa do iných obcí, aby tam burcovali. Nakoniec ten istý notár zaprisahal ľud, že ak ho chytia, aby ho pomstili ako martyra...“ Pozri tiež R a p a n t, c. d. I., 185.

odopreli roľníci podľžnosti za kopaničiarske pozemky a zabrali i niektoré zemepanské pozemky.“²⁴ „Taxalisti (cenzualisti) na majeroch v novohradskej Šomošovej odopreli r. 1848 platiť desiatok, robotu a rúbať drevo.“²⁵ „V spišských obciach Ždiar, Jurgov, Repisko, Lapšianka a Čarná Gura r. 1851 odmietli želiari používajúci urbariálne pozemky zaplatiť nájomné za používanie horských pašienkov...“²⁶ Týchto niekoľko údajov nám dokumentuje, že roľníci neboli spokojní s riešením zrušenia poddanstva, ako ho prinášaly zákony r. 1848.

Triedný boj medzi zemepánmi a masami roľníkov sa vydaním zákonov o zrušení poddanstva teda nezmiernil, ale naopak, prechmaty zemepánov, ich postoj k reformám, ďalšie vykorisťovanie a vyvlastňovanie roľníkov ho ďalej vyostrovaly.

II.

Zákony o zrušení poddanstva z r. 1848 boly vlastne len rámcové, bez širšieho rozpracovania jednotlivých otázok súvisiacich s touto premenou a neboly vypracované ani smernice pre uvedenie reforiem tohto zákona do života.

Riešenie týchto otázok odložila maďarská vláda na najbližšie zasadania krajinského snemu. K tomu však už nedošlo. Septembrové udalosti, vypuknutie maďarského národného odboja proti kontra-revolučnej Viedni ich odsunuly na vedľajšiu koľaj. Maďarská revolučná vláda pre svoje triedne složenie nevedela zaujať radikálnejšie stanovisko k riešeniu otázok zrušenia poddanstva a prekročiť rámec reforiem prijatých snemom r. 1848. Táto okolnosť okrem iného pomohla viedenskej vláde oslabiť, rozložiť a nakoniec poraziť revolučné sily v Uhorsku. Viedeň sa už počas revolúcie snažila presvedčiť roľníctvo i šľachtu o tom, že je stúpencom reforiem uzákonených uhorským snemom r. 1848.

Dňa 2. decembra 1848 potvrdila znovu patentom zákon o zrušení poddanstva, čím chcela získať na svoju stranu roľníctvo a presvedčiť ho, že vlastne v revolúcii nemá za čo bojovať, čo sa jej pomerne

²⁴ Sándor Pál, *Parasztágunk a habsburg önkényuralom korszakában 1849—1867*, Budapest 1951, 73.

²⁵ J. Mérei, *Prispevok k dejinám hnutia poľnohospodárskych robotníkov v Uhorsku. Kapitoly z uhorských dejín*, Bratislava 1952, 256.

²⁶ Tamže, 259.

ľahko mohlo daríť pre zaslepenosť a krátkozrakosť maďarskej šľachty. Šľachte, ktorá ostala verná Habsburgovcom, sľúbila poskytnúť preddavky na odškodné, ktoré sa od r. 1850 začaly i vyplácať.²⁷ Po porážke maďarskej revolúcie toto rozhodnutie z taktických dôvodov pozmenila a z nároku na preddavky vylúčila len tých zemepánov, ktorí boli odsúdení pre politický prečin, tých, proti ktorým sa viedlo súdne pokračovanie, ktorí bez povolenia opustili krajinu ap. Viedenská vláda veľmi opatrnícky postupovala s príslušníkmi odbojovej šľachty; ponechala jej právny nárok na odškodné a tým sa ju snažila získať na svoju stranu.

Ďalším dôležitým krokom viedenskej vlády bolo zrušenie dedovizne (aviticity) nariadením zo dňa 29. nov. 1852, čím sa odstránila doterajšia neodcudziteľnosť šľachtickej pôdy.²⁸ Týmto získali zemepáni možnosť voľne disponovať so svojimi majetkami a hlavne možnosť získať úver. Súčasne viedenská vláda pripravovala smernice na definitívne vyriešenie otázok súvisiacich so zrušením poddanstva, ktoré uviedla do života dvoma patentmi r. 1853.

Aké boli príčiny vydania týchto patentov, aký bol ich dosah a aké ciele sledovala ich vydaním Viedeň, na tieto otázky sa pokúsime odpovedať pri preberaní nariadení urbáriálnych patentov.

Viedenská vláda dňa 2. marca 1853 vydáva urbáriálny patent,²⁹ ktorý je dôležitým činiteľom pre upevnenie pruskej cesty kapitalistického vývoja v uhorskom poľnohospodárstve, ktorú nastúpila po r. 1848. Sú to vlastne dva patenty, vydané súčasne.

Prvý patent presne vymedzuje postavenie bývalých urbáriálnych

²⁷ Podľa zprávy Slovenských novín (redaktor D. Lichard a J. Záborský), roč. 1851 viedenská vláda v novembri 1850 poskytla zemepánom na Slovensku preddavky na odškodné, a to:

Holičské cisárske rodové panstvo	17.260 zl.
Šaštínske cisárske rodové panstvo	7.547 zl.
Knieža Anton Pálffy	41.363 zl.
Gróf Ferdinand Pálffy	16.115 zl.
Gróf Karol Zay	18.271 zl.
Gróf Alžbeta Erdődy	13.074 zl.
Gróf Alžbeta Erdődy	1.624 zl.
Gróf Jozef Zichy	13.670 zl.
Gróf Ján Keglewich	4.212 zl.
Gróf Jozef Battyány	4.086 zl.
Gróf Nikolaj Berényi	2.000 zl.
Ladislav Barlanghy	1.031 zl.

²⁸ Reichsgesetzblatt, Wien 1852.

²⁹ Reichsgesetzblatt, Wien 1853, 187 až 207.

pozemkových majetkov, ako aj majetkov ktoré nepatria do kategórie urbáriálnej pôdy. Ďalej obsahuje zákonné inštrukcie na majetkové regulácie (sceľovanie a vydeľovanie) a ustanovenie urbáriálneho súdnictva, určuje jeho kompetenciu pri vykonávaní zákonných nariadení tohto patentu ap.

Druhý patent, ktorý veľmi úzko súvisí s predchádzajúcim, zaoberá sa otázkou odškodňovania šľachty za zrušené feudálne práva a oslobodenú urbáriálnu pôdu a stanovuje kľúč pre vyplácanie tohto odškodného. Nakoniec podáva zákonné inštrukcie na výkup urbáriálnych a neurbáriálnych služobností.

Prv ako prejdeme k preberaniu právnych opatrení a noriem urbáriálneho patentu, treba poznamenať, že urbáriálny patent, tak isto ako zákon o zrušení poddanstva, bol reformou shora, dielom absolutistickej, kontrarevolučnej viedenskej vlády. Viedenská vláda pristúpila k jeho vydaniu síce pod tlakom revolučnej nespokojnosti roľníctva a samotného hospodárskeho vývoja, ale v spojitosti s tým v záujme vlastných politických a hospodárskych cieľov. V zákonných nariadeniach a opatreniach urbáriálneho patentu viedenská vláda v podstate neprekročila rámec zákonov z r. 1848. Zákony z r. 1848 jej slúžili za základ urbáriálneho patentu, v ktorom dôkladne a presne rozpracovala jednotlivé reformy týkajúce sa zrušenia poddanstva a dala tak pevné smernice k ich praktickému uplatneniu, ktoré v zákonoch z r. 1848 chýbaly.

Vzhľadom na to, že uvedené urbáriálne patenty sú dôležitým činiteľom v ďalšom vývoji pre ďalšie vykorisťovanie širokých mas a že podrobne zachycujú zmeny vo výrobných vzťahoch pri nástupe kapitalizmu, považujeme za potrebné zaoberať sa jeho jednotlivými článkami podrobnejšie. Ukazuje sa nám to dôležité i preto, že z urbáriálnych patentov si môžeme urobiť najlepší obraz o ekonomických vzťahoch v posledných rokoch trvania feudalizmu, čo je nevyhnutné na to, aby sme mohli zhodnotiť význam reforiem urbáriálnych patentov. V súvislosti s týmto treba ďalej poznamenať, že slovenská buržoázna historiografia nevenovala urbáriálnemu patentu vôbec nijakú pozornosť a pri preberaní otázok zrušenia poddanstva sa obmedzovala, i to v malej miere, len na zákony z r. 1848. Takto zákonné opatrenia urbáriálneho patentu, ktoré mali pre ďalší vývin v poľnohospodárstve, pre jeho usmernenie práve takú alebo ešte väčšiu úlohu ako zákon z r. 1848, ostaly nepovšimnuté.

Hneď v prvom článku urbáriálneho patentu sa hovorí, že v „dô-

sledku zrušenia bývalých urbáriálnych vzťahov a zemepanského súdnictva rušia sa tiež práva, vzťahy a povinnosti, ktoré vyplývajú a odvodzovaly sa z urbáriálnych vzťahov a zemepanského súdnictva.“ Urbáriálny patent hneď na začiatku potvrdzuje zákon o zrušení poddanstva z r. 1848. Čo nám to hovorí? To, že urbáriálnym patentom sa upevňuje premena feudálnych výrobných vzťahov na buržoázne, kapitalistické. Ďalej to, že táto premena neprekračuje rámec reforiem maďarskej šľachty z r. 1848, ale naopak, minimalistické reformné ústupky šľachty po jej porážke nachádzajú v urbáriálnom patente novú právnu oporu a že víťazná kontrarevolučná Viedeň je najväčšou zárukou triednych záujmov bývalých feudálov v novej kapitalistickej ére. Z povedaného je zrejmé, že viedenská vláda sa snažila zabezpečiť premenu feudálneho vlastníctva pôdy na buržoázne tak, aby záujmy bývalej feudálnej šľachty utrpely čo najmenšiu ujmu. Reakčná viedenská vláda pri vydávaní patentu si jasne uvedomovala, že len touto cestou si môže získať na svoju stranu odbojovú šľachtu a počítať pozdejšie s jej spojenectvom. Pritom však nezabúdala ani na masy roľníkov. V urbáriálnom patente sa snažila stavať veci tak, aby ukázala, že je stúpencom reforiem a ochrancom ich záujmov proti zemepánom. Touto dvojitou politikou sa snažila vytvoriť v Uhorsku takú situáciu, v ktorej by čo najlepšie mohla uplatňovať svoje politicko-mocenské plány, čo sa jej, pravda, mohlo pomerne ľahko dariť pre nenásytnosť maďarských zemepánov a statkárov voči roľníctvu.

* * *

Pozrime sa, čo prináša urbáriálny patent a aké boly jeho dôsledky pre masy roľníkov v období kapitalizmu. V súvislosti s týmto najprv rozoberieme jeho opatrenia, ktoré sa týkajú zabezpečenia buržoázneho vlastníctva pôdy roľníkov a zemepánov.

V urbáriálnom patente sa hovorí, že „so zrušením urbáriálnych vzťahov dostávajú bývalí poddaní slobodné (buržoázne, pozn. aut.) vlastnícke a dispozičné právo urbáriálnych pozemkov...“ (§ 2). Za urbáriálne pozemky, t. j. také pozemky, ktoré pripadajú do súkromného vlastníctva roľníkov, podľa patentu (§ 3) sa považujú také, „ktoré sú v urbáriálnych tabulách vedené ako sústava usadlostí urbáriálnych roľníkov a urbáriálnych želiarov, ďalej také, ktoré sa za také uznávajú v dôsledku neustáleho odvádzania urbáriál-

ných služobností, a to či už podliehajú urbáriálnym predpisom alebo predpisom smluvným, ktoré nahrádzajú urbár . . .“

Tu si treba všimnúť zvlášť *druhá kategóriu pozemkov*, ktoré sa mali stať vlastníctvom ich držiteľov, keďže z uvedených dôvodov nadobudly urbáriálny charakter. Na prvý pohľad sa môže zdať, že urbáriálny patent veľmi jasne formuje otázku, komu tieto pozemky pripadajú. No v praxi vyzerala situácia ináč. Určiť, resp. dokázať roľníkom urbáriálny charakter takejto pôdy nebolo také ľahké a jednoznačné. Zemepáni mali všetky možnosti a prostriedky, aby odtajili urbáriálny charakter týchto pozemkov a tým popreli vlastnícke právo ich doterajších držiteľov, ako ho zaručuje patent. Z toho vidíme, že zákonné nariadenia urbáriálneho patentu už v tomto bode, kde zásadne a pomerne jasne a zreteľne vyslovujú, na koho sa vzťahuje zákon o zrušení poddanstva, resp. ktorá pôda sa stáva súkromným majetkom roľníkov, poskytovala zemepánom možnosť rôznych prechmatov vyvlastňovacích a vykorisťovateľských machinácií.

Z druhého a tretieho paragrafu teda jasne vyplýva, že urbáriálna pôda sa stala vlastníctvom jej držiteľov, t. j. bývalých poddaných. Čo sa týka pôdy, ktorá síce nebola urbáriálna, ale zodpovedala podmienkam uvedeným v § 3 urbáriálneho patentu, bola kvalifikovaná ako urbáriálna, stala sa súkromným vlastníctvom jej držiteľa, pravda, v tom prípade, ak to jej držiteľ vedel dokázať.

Nepriaznivo sa dotklo roľníkov i nariadenie patentu, týkajúce sa *opustených*, resp. *pustých usadlostí* (*sessiones desertae*). V § 6 sa vlastnícke právo opustených usadlostí prisúdilo ich terajším vlastníkom, t. j. zemepánom.

Opustené usadlosti boli vlastne urbáriálne pozemky, ktoré ich bývalí držiteľia, poddaní opustili³⁰ pre neznesiteľné poddanské služby, kruté vykorisťovanie a podobné príčiny.

Sem patria tiež urbáriálne pozemky, ktorých právni držiteľia, t. j. poddaní, vymreli. Skutočnosť, že urbáriálny patent prisúdil vlastnícke právo týchto pozemkov zemepánom, znamenala ďalšie oklieštenie pôdy, ktorá sa mala stať podľa svojho urbáriálneho charakteru vlastníctvom roľníkov. Akým spôsobom využívali možnosť okrádať roľníkov o pôdu pod týmto titulom, zreteľne ukazuje i tento napríklad z Pudmeríc: V odvolaní zemepánov Mórica a Jozefa

³⁰ POZRI k tomu štúdiu P. HORVÁTH, Úteky poddaných z uhroveckého a bánovského panstva. Historický sborník X, č. 1—4.

Pálffyho z r. 1872 sa protestuje proti rozsudku urbáriálneho súdu, v ktorom sa podľa ich tvrdenia nesprávne započítalo 160 jutár 280 □ siah pustej pôdy (*sessiones desertae*) do pôdy remanenciálnej, zvyškovej, a ako takú si ju roľníci podľa rozsudku mohli vykúpiť a tak získať vlastnícke právo. Zemepáni žiadali, aby táto pôda bola klasifikovaná ako pustá a jej držba so strany roľníkov ako árendátorská, čiže aby mala právny titul, pod ktorým by ju mohli odňať roľníkom.³¹ Keď máme na zreteli pomer urbáriálnej pôdy, jej rozdrobenosť, k pôde šľachtickej, zemepánskej, toto nám jasne potvrdzuje, čie záujmy chránil urbáriálny patent. Táto línia sa jasne zračí i v ďalších opatreniach patentu.

V § 7 v súvislosti s *uzurpovanými pozemkami* sa hovorí, že otázka vlastníckeho práva sa má posudzovať podľa doterajších zákonov.

Čo sa vlastne myslí pod uzurpovanými pozemkami? Podľa prof. Lubyho za uzurpované pozemky treba počítať také, „ktoré si urbárici prisvojili alebo zo zemepanskej alodiálnej pôdy alebo zo spoločnej urbárskej pôdy“.³² Túto definíciu nemôžeme prijať, lebo skresľuje skutočný stav vecí. Podľa nej by to vyzeralo tak, že poddaní mali možnosť prisvojovať si zemepanskú pôdu. Z tendencií vývoja od XVIII. stor. je zrejmé, že toto sa mohlo stať len vo výnimočných prípadoch, no veľmi často sa vyskytovaly prípady opačné, t. j. uzurpovanie, okliešťovanie poddanskej pôdy zemepánom. Túto skutočnosť, hoci sa autor odvoláva na články zákonov, z ktorých to jasne vysvitá, úplne obchádza.

Ako sa stavia urbáriálny patent k týmto pozemkom? Podľa doterajších zákonov uzurpované pozemky sa mali vrátiť ich predošlému majiteľovi, resp. držiteľovi. Tieto zákonné predpisy sa však urbáriálnym patentom obmedzily, a to v tom smysle, že ak sa takéto pozemky nachádzajú v rukách ich terajšieho držiteľa aspoň od r. 1820, držba sa ale neprerušila, pripadá vlastnícke právo ich terajšiemu držiteľovi a nemôže sa viac napadnúť. Keby sme vychádzali z Lubyho definície uzurpovaných pozemkov, bolo by toto nariadenie urbáriálneho patentu pre roľníkov nesporné veľmi výhodné. Avšak skutočnosť, ako sme uviedli, bola iná. I toto nariadenie slúžilo predovšetkým zemepánom, lebo ním sa legalizovaly vše-

³¹ Krajský archív Bratislava (ďalej KAB), Urbáriálne súdne spisy, fasc. 30 - Pudmerice, neusporiadaný.

³² Š. L u b y, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 1946, 345.

tky staršie oklieštenia a vyvlastňovania urbáriálnej pôdy zemepánmi pred r. 1820.³³ Je len prirodzené, že toto opatrenie sa rovnako vzťahovalo i na pozemky tohto druhu, ktoré boli v rukách bývalých poddaných. Nesmieme však zabúdať na to, že takejto pôdy bolo v rukách poddaných oproti uzurpáciám zemepánov pramálo a tak nebolo ťažko vyniesť takéto všeobecne platiace nariadenie. A nakoniec zemepáni si našli vždy spôsob, ako vyrvať poddaným túto pôdu z rúk, ako uvidíme ďalej.

Rovnako nepriaznivo sa dotýkala roľníkov i otázka vlastníctva *remanenciálnej, zvyškovej pôdy*. Za remanenciálnu pôdu sa počítaly také pozemky, ktoré pri vymeriavaní chotára po odpočítaní komplexu usadlostí vedených v urbáre ostaly ako zvyškové, pritom ale v rukách urbárnikov. Z tejto pôdy podľa predošlých urbáriálnych zákonov sa mali utvárať nové usadlosti (§ 8).

V urbáriálnom patente (§ 8) sa otázka vlastníckeho práva remanenciálnej pôdy riešila tak, že sa ponechala v rukách jej doterajších držiteľov, ktorí však boli povinní poskytnúť za to bývalým vlastníkom, t. j. zemepánom odškodné, pričom si podľa patentu k tejto pôde nemohli nárokovať na lesné, pašienkové a podobné prídeľy. V čom spočíval vykorisťujúci dosah tohto nariadenia a ako ho využívali zemepáni? V tomto smere treba mať na zreteli, že stav urbáriálnej pôdy sa pri reguláciách chotára určoval podľa Te-

³³ Uvedieme len niekoľko príkladov na takéto vyvlastňovacie machinácie zemepánov a oberanie roľníkov o urbáriálnu pôdu: Poddaní hornooravského okresu sa r. 1776 sťažovali, že zavedením nového urbáru stratili veľa roľí, lúk a pašienkov. Archív Oravského panstva, fasc. 79, č. 4, p. 58 a- 60 v Archive Slovenského národného múzea v Martine. — Poddaní dedín Novosť a Zakamenné sa r. 1776 tiež sťažujú, že pri zavedení nového urbára boli obratí o hory a o úžitky z nich plynúce. Archív Oravského panstva, archív SNM Martin, fasc. 79, č. 4 p. 36—38. — R. 1801 sa sťažujú poddaní dediny Podlužany v Trenčianskej stolici, že im zemepán odobral role, lúky a pašienky. Archív býv. Trenčianskej župy, Urbarialia X, fasc. 11, č. 703. — Poddaní dediny Horné Naštice v Trenčianskej sa r. 1837 sťažovali na svojho zemepána, že im odňal role, pašienky a hory (Archív býv. Trenčianskej župy, Urbarialia X, fasc. 15, č. 1761). — Urbárnici obce Uhorská Ves sa od r. 1822 sústavne sťažovali, že ich zemepán obral o časť spoločných pašienkov. (KAB, Urbáriálne súdne spisy, Fasc. Uhorská Ves. Zápisnica z r. 1836, neusp.) — Vo výpovedi roľníkov obce Pudmerice pri Tereziánskom súpise (1776) sa hovorí: „Pasínek v čase včulajšího máme veľmi malý. Stej príčiny, pretože nám jeho exelencie pána grófa Karola Pálffyho úradník Sculthéty menovaný pasínek takový odňal a na panstvo porať dal...“ (KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 30-Pudmerice) Takýchto a podobných prípadov by sme mohli uviesť veľmi mnoho zo všetkých krajov Slovenska. Domnievame sa však, že i uvedené prípady jasne svedčia o vyvlastňovacom dosahu tohto nariadenia patentu.

reziánskeho urbáru. To znamenalo, že všetká pôda, okrem smluvnej, pustej a podobnej pôdy, ktorá prevyšovala výmeru urbariálnych usadlostí roľníkov, ako ju ukazoval uvedený urbár, klasifikovala sa ako remanenciálna, resp. nejakým iným titulom, pod ktorým si mohol zemepán uplatniť na ňu nárok, alebo požadovať od roľníkov odškodné. Zachytenie rozlohy urbariálnej pôdy v Tereziárskom urbáre bolo veľmi nepresné a v mnohých prípadoch nezodpovedalo skutkovej držbe. Najväčšie machinácie sa však robily pri bonitnom zatried'ovaní pôdy. Tu pod zámienkou lepšej bonitnej triedy, resp. zamieňaním bonitných tried zúžili výmeru urbariálnej pôdy roľníkov, čoho prirodzeným dôsledkom bolo neúmerne narastanie remanenciálnej pôdy. O takýchto machináciách sa dozvedáme z urbariálneho súdneho materiálu obce Gajary. V sťažnosti roľníkov obce Gajary z r. 1871 sa okrem iného hovorí, že pri pozemkoch zaradených do I. bonitnej triedy sa výmera 1 jutra stanovila veľmi nízko, a to na 755 □ siah, čo zapríčinilo, že remanenciálna pôda takto príliš vzrástla, čím sa veľmi zaťažil ľud. Žiadajú, aby sa rozdelenie pôdy uviedlo na výmeru stanovenú zákonom a aby sa remanenciálna pôda súdne znovu určila.³⁴ Bývalí poddaní grófov Jána a Jozefa Pálffyho v Pudmericiach museli zaplatiť za 567 jutár remanenciálnej pôdy 16.695 zl. odškodného.³⁵ V Uhorskej Vsi sa pri vymeriavaní chotára určilo 146 jutár 795/1000 □ siah remanenciálnej pôdy, za ktorú museli roľníci zaplatiť zemepánovi odškodné vo výške 29 zl. 40 gr. rakúskej hodnoty od jedného jutra. Roľníci sa zdráhali zaplatiť odškodné a tvrdili, že remanenciálna pôda vznikla tým, že zemepán udal menej usadlostí, ako ich v skutočnosti bolo, t. j. miesto $52\frac{4}{8}$ celých usadlostí len $43\frac{3}{8}$ usadlostí, čo akceptoval i súd.³⁶

V tomto prípade, pravda, nešlo o priame, ale o nepriame, no tým ťažšie vykorisťovanie. Viedenská vláda veľkodušne pririekla vlastnícke právo roľníkom. Pravda, ináč ani nemohla robiť, lebo vydať nariadenie, ktoré by priamo vyvlastňovalo pôdu nachádzajúcu sa v rukách roľníkov bolo by politický neúnosné. Toho si bola Viedeň veľmi dobre vedomá, čo sa koniec-koncov jasne zračí vo všetkých opatreniach urbariálneho patentu. I tu naoko vychádza v ústrety roľníkom, avšak na druhej strane tým, že si musia túto pôdu vy-

³⁴ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 2/a-Gajary. Odvolanie roľníkov z r. 1871.

³⁵ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 30-Pudmerice. Podľa výkazu z r. 1871.

³⁶ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. Uhorská Ves. Odvolanie roľníkov z r. 1863.

kúpiť, zaručuje zemepánom odškodné. V prípade však, že roľník nebude schopný zaplatiť výkupné, zaručuje zemepánovi právo pri-vlastniť si pôdu, resp. považovať za jej držbu plnenie rôznych robo-tových povinností ap.

Veľmi chúlостivým bodom urbáriálneho patentu bola otázka *ko-paníc*. História kopaničiarskej pôdy veľmi úzko súvisí s prenikaním kapitalizmu do feudálneho poľnohospodárstva, s vznikom majerov, alodiálneho hospodárenia ap. Táto okolnosť zapríčinila, že sa podda-ným zamedzil prístup k pôde, a to zvlášť takej, ktorá sa dala ľahšie skultivovať. Poddaní, stlačené len na urbáriálnu pôdu, ba okrádani ešte i o túto, pri zvýšenej populácii nemali kde umiestňovať svoj prirodzený populačný prírastok. Široké masy spauperizovaných roľ-níkov, zvlášť v hornatých krajoch ostávaly bez existenčnej základ-ne, bez pôdy. Neostalo im teda nič iné, ako stať sa námezdnými robotníkmi, majerskými želiarmi na panských statkoch, alebo snažiť sa získať takú pôdu, o ktorú zemepán, aspoň za daného jej stavu, nemal osobitný záujem, a ktorú bol ochotný prepustiť chudobným poddaným za určité protislužby do používania. Išlo tu predovšetkým o pôdu doteraz ešte neskultivovanú, zarastenú krovím, lesom ap., ktorá obyčajne ležala vzdialenejšie od dedín a majerov, na menej prístupných miestach. Skultivovanie takejto pôdy si vyžadovalo nesmiernu námahu. Roľníci, ktorí si takto chceli získať pôdu, mu-seli klčovať stromy, kroviská, vyplieniť divoký porast a ručne roz-rývať a prekopávať pôdu. Odtiaľto pochádza i názov takejto pôdy kopaničiarska, najmä na území Slovenska veľmi známy a rozšírený až dodnes. Kopaničiarska pôda ostala i po skultivovaní vlastníctvom zemepána a za jej používanie musel plniť rôzne robotové povinnosti, platiť naturálne dávky ap.

Pozrime sa teraz, ako riešil otázku vlastníctva kopanic urbáriál-ny patent (§ 9). Podľa patentu v rukách terajších držiteľov ostá- valy:

a) kopanice, ktoré boly zákonne včlenené do urbáriálnej usadlosti a stratily tým svoj predošlý charakter;

b) kopanice, ktoré boly odovzdané bývalým poddaným výhradne na ich obživu;

c) kopanice, na ktorých sa nachádzajú staveniská, keď ich drži-telia nemajú iný majetok, ktorý by prináležal k urbáriálnej usad-losti;

d) kopanice, ktoré ich držiteľia podľa smluvy používali trvale

a za ich používanie platili nájomné, naturálne dávky alebo plnili rôzne robotové povinnosti.

Na kopaničiarsku pôdu uvedenú v bode a) sa vzťahovalo nariadenie patentu (§ 2) o urbáriálnej pôde, t. j. prešla do vlastníctva jej držiteľov bez výkupného ap., pravda, ak bývalí poddaní vedeli dokázať jej urbáriálny charakter.

Kopanice uvedené v bodoch b, c, d podľa patentu ostaly v rukách ich držiteľov, avšak títo si museli vykúpiť dlžobnosti a služobnosti, ktorými boli kopanice zatažené, resp. museli ich ďalej plniť.

Všetky ostatné kopanice, ako napr. také, ktoré sa odovzdaly roľníkom na neurčitý čas bez osobitných smlúv ap., musely sa vrátiť zemepánovi, ak o to požiadal, do 3 rokov po vydaní patentu, ďalej také, ktoré používali bývalí poddaní za podmienok stanovených smluvou, pričom bol stanovený i čas držby. V druhom prípade musel zemepán požiadať o vrátenie týchto kopaníc do tretieho roku po vypršaní smluvy. I v jednom i v druhom prípade zemepán za prinavrátene pozemky mal bývalým držiteľom zaplatiť úhradu za investície (námaha vynaložená pri ich skultivovaní, rúbanie, kľčovanie, kopanie, kultúra ap.) vložené do kopaníc, a to buď peniazmi alebo odstúpením časti kopaničiarskych pozemkov. Všimnime si niekoľko prípadov, ako vyzeralo riešenie otázky kopaničiarskej pôdy v praxi.

22. februára 1856 zástupca zemepanskej rodiny Rudnayı požiadal slúžnovský úrad v Prievidzi, aby v smysle § 9 čl. urb. patentu z r. 1853/II. predvolal všetkých obyvateľov obci Diviacka Nová Ves, Diviaky, Ježková Ves, Rudňanská Lehota, Lomnica, Banka, Horné Šútovce, Lieštany a Valašská Belá vo veci prerokovania otázky vrátenia kopaničiarskej pôdy a uzavretia priateľskej dohody. Ako sa k tomu stavali roľníci? V zápisnici spísanej s obyvateľmi obce Lomnica zo dňa 1. marca 1856 sa hovorí: „Žalujúca stránka (právny zástupca rodiny Rudnayı) žiada, aby obec Lomnica odstúpila všetky kopanice, ktoré predtým držali Dobročania; z ostatných kopaníc, ktoré si sami vyklčovali, aby polovicu odstúpili bezplatne, druhú polovicu posledne uvedených (rozumej kopaníc) si majú podržať vo vlastníctve.

Žalovaní vyhlásili, že nijaké kopanice neodstúpia a neuzavrú nijakú priateľskú dohodu.“³⁷ Ako sa dozvedáme z protokolov, obdobne

³⁷ KAB, Nitra-Bojnice, Földtehermentesítési ügyiratok, fasc. II. č. 297.

protestne sa postavili proti vráteniu kopaníc i roľníci z ostatných obcí.

Na prípis zaslaný urbáriálnemu súdu, v ktorom zemepán žiadal prinavrátenie kopaničiarskych pozemkov, obyvatelia obce Uhorská Ves odpovedali takto: „... Nateraz viac ako 100 hláv rodín nevlastní ani kúsok urbáriálnej pôdy, ba celý ich majetok pozostáva jedine z kopaničiarskych pozemkov. I urbáriálne usadlosti sú medzi urbárikmi natoľko rozdrobené, že väčšina z nich vlastní už len $\frac{1}{16}$ usadlosti. Takto je existencia celej obce závislá od kopaničiarskej pôdy, a to natoľko, že ak sa im táto odníme, väčšia časť obce by bola nútená vysťahovať sa so žobráckou kapsou.“ Ďalej sa hovorí: „Prevažnú časť kopaničiarskej pôdy v Uhorskej Vsi používajú takí občania, ktorí okrem nej urbáriálnu pôdu nemajú a odňať kopanice od takýchto majiteľov sa podľa zákona z r. 1853 (§ 9) jasne zakazuje.“³⁸ Zemepán knieža Anton Pálffy, aby sa vyhol otvorenému odporu roľníkov a želiarov a pod tlakom tohto zdrvivúceho dôkazu, zriekol sa vlastníckeho nároku a prepustil ju do vlastníctva doterajších držiteľov bez náhrady. Išlo tu o 80 jutár a 500 □ siah. Vynahradil si však túto nepatrnú stratu, ak sa to vôbec dá nazvať stratou, pri smluvnej a remanenciálnej pôde dvojnásobne.

V obci Jablonové sa otázka kopaničiarskej pôdy vyriešila tak, že zemepán, aby nemusel zaplatiť odstupné, odovzdal roľníkom polovicu kopaničiarskej pôdy do ich vlastníctva.³⁹

V obci Pudmerice odňali zemepáni 169 roľníkom a domkárom kopanice v rozlohe 378 uhorských jutár. Ako náhradu mali zaplatiť bývalým držiteľom t. j. roľníkom 42 frt. za jedno jutro. V odvolaní roľníkov, v ktorom protestovali proti odňatiu kopaničiarskej pôdy, sa hovorí, že väčšinu týchto kopaníc tvoria záhrady, ktoré si sami vysadili a že každá z nich má hodnotu 500—600 zlatých...“⁴⁰

Zákonné nariadenia urbáriálneho patentu, týkajúce sa otázky vlastníctva kopaníc, mali pre roľníkov, držiteľov kopaničiarskej pôdy, nesporne vyvlastňovací a vykorisťovateľský účinok, pričom táto ich tendencia sa rafinovane zakrývala zdanlivým nestranným hájením záujmov jednej i druhej strany, t. j. roľníkov a zemepánov. No táto nestrannosť sa dá veľmi ľahko prehliadnúť. V nijakom

³⁸ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. Uhorská Ves. Odvolanie roľníkov z r. 1865.

³⁹ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 79/a-Jablonové. Dohoda z 12. marca 1866.

⁴⁰ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 30-Pudmerice. Sťažnosť roľníkov z r. 1873.

prípade tu nešlo o nestrannosť, čo nám jasne dokazujú uvedené príklady, ale naopak, o zjavnú podporu záujmov zemepánov, kráčajúcich na ceste ku kapitalistickému hospodáreniu. V prípadoch, kde podľa nariadenia tohto patentu pripadlo vlastnícke právo kopaní roľníkom, viedenská vláda zaručila zemepánom odškodné, ktoré museli platiť samotní roľníci, resp. ak na to neboli schopní, museli ďalej plniť robotové a iné služobnosti. V ostatných prípadoch ide o priame vyvlastnenia roľníkov, o ich odlúčenie od pôdy, od výrobných prostriedkov. Vyvlastňovací charakter týchto nariadení bol tým ťažší, že tu išlo o pôdu, ktorú si zbadačení roľníci nesmiernou námahou skultivovali, uspôsobili pre hospodárenie, a jej cenu už dávno splatili plnením rôznych služobností. Zemepáni sa pomocou urbariálneho patentu za nepatrnú protihodnotu dostali k ďalšej pôde, vydierali od roľníkov ďalší kapitál, resp. zabezpečovali si pracovné sily pre zvýšenú výrobu.

Reakčný charakter urbariálneho patentu sa najmarkantnejšie prejavil v spojitosti so *smluvnými roľníkmi a majerskými želiarmi*. Smluvní roľníci a majerskí želiari, ako sme to už uviedli, boli už výplodom rodiaceho sa kapitalizmu v lone feudalizmu. *Ich vzťah k zemepánovi by sme mohli nazvať prechodným výrobným vzťahom* a to v tom smysle, že nebol už čisto feudálny, ale ešte ani čisto kapitalistický. Feudálna stránka sa nám prejavuje v tom, že u smluvných roľníkov sa za používanie pôdy neplatilo nájomné len naturáliami (časťou úrody, ktorá však bola obyčajne vyššia ako u urbariálnych poddaných), resp. peniazmi, ale aj robotami, t. j. tak ako u poddaných. Pritom sa však už tento vzťah líšil od poddanského tým, že pomer smluvného poddaného k zemepánovi nebol určovaný feudálnym zákonom ako u urbariálnych poddaných, ale na základe súkromnej, súkromnoprávnej smluvy, v čom je jeho kapitalistický charakter. Podobne to bolo i u majerských smluvných želiarov, ktorí boli už zrejmí námezdní robotníci na zemepanských veľkostatkoch. Poväčšine boli však platení naturáliami, resp. dostali od zemepána do používania kúsok poľa, dom ap.

Urbariálny patent riešil otázku smluvnej pôdy v §§ 19 a 20. V § 19 sa hovorí, že tá smluvná pôda, ktorú odovzdali roľníkom v čase zavedenia urbáru alebo i pozdejšie do dedičnej držby, má sa ponechať v rukách terajších držiteľov, ktorí sú však povinní i naďalej odvádzať od tejto pôdy všetky služobnosti, a to do toho času, kým sa z nich nevykúpia. Smluvné pozemky, prepustené roľníkom

do dočasnej držby, resp. na základe čisto súkromnoprávnej smluvy, podľa § 20 nespádajú do kompetencie patentu, čiže zemepánom sa tu dala možnosť takéto pozemky odňať, resp. požadovať i naďalej plnenie robotových povinností, naturálnych a peňažných dávok.

V Uhorskej Vsi podľa usnesenia súdu odňal zemepán Anton Pálffy 116 jutár 436 □ siah smluvnej pôdy a ako odškodné im zaplatil 1073 zl. 48.5 gr. rakúskej hodnoty.⁴¹ V Gajaroch podľa usnesenia súdu z 28. januára 1861 sa priznalo vlastnícke právo na smluvnú pôdu (podľa súpisu z r. 1858 činila táto u ornej pôdy 616 uh. jutár 740 □ siah, u lúk 479 jutár, 684 □ siah) zemepánovi, ktorý mal roľníkom zaplatiť ako odškodné za investície 17.868 zl. rakúskej hodnoty.⁴² Roľníci proti tomu protestovali. V ich odvolaní z r. 1865 sa hovorí: „Nevypočítaly a nenahradily sa nám sumy za skultivovanie smluvných pozemkov, ako aj kúpnopredajné sumy, investované na tieto pozemky, ktoré činia okolo 180.000 zlatých, ktoré škody nie sme povinní snášať. Bud' nech sa nám primerajú nazpät' tak, ako nám ich in natura odňali, alebo nech nám hradia za ne 180.000 zlatých. Obec nemôže byť postihnutá dvojitou stratou.“⁴³

V týchto prípadoch, ako vidíme, uplatnili zemepáni „neutralitu“ § 20. Všimnime si ešte jeden prípad, v ktorom zemepán v Malom Lipníku sa tiež snažil obrať smluvných roľníkov, resp. želiarov o pôdu, odvolávajúc sa na to, že pôda, ktorú používajú, nebola im daná do večnej držby, resp. že to ani dokázať nevedia. Smluvní želiari v prípise súdu z r. 1886, odvolávajúc sa na § 19 urbariálneho patentu z r. 1853, píše:

„V tomto prípade sa vyskytujú obe požiadavky citovaného patentu a v našom prípade je dokázané, že orná pôda, ako aj príslušnosti intravilánu, ktoré i teraz držíme, používame už viac generácií a storočí; teda držali sme ich už i pri zavedení urbára. A keďže nehnuteľnosti, ktoré držali želiari už pri zavedení urbára, nie sú povinní viac odstúpiť, prosíme, aby sa na ornú pôdu a na príslušnosti intravilánu, ktoré držíme, súdne stanovilo štátne odškodnenie.“

V tom neočakávanom prípade, že by ct. súd bol tej mienky, že v tomto prípade nemôže sa poskytnúť štátne odškodnenie, prosíme, aby nám súd vyslovil možnosť súkromného výkupu pri štátnom sprostredkovaní. Lebo ak predpokladáme, že náš pomer k zemepá-

⁴¹ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. Uhorská Ves. Usnesenie súdu z r. 1866.

⁴² KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 2/a-Gajary. Usnesenie súdu z r. 1861.

⁴³ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 2/a-Gajary. Odvolanie roľníkov z r. 1866.

novi má súkromno-smluvný charakter, keďže od r. 1837, keď sa náš právny vzťah z minulého storočia písomne reguloval, zemské panstvo túto smluvu mlčky ustálilo a cez obdobie päťdesiatich rokov pod nijakým titulom nijaké zmeny neurobilo a okrem toho zaobchádzalo sa s nami tak ako z ostatnými urbarialistami. V smysle § 19 urbariálneho patentu naše príslušnosti tvoria predmet výkupu.

V tomto prípade nie je možné použiť § 20 urbariálneho patentu, keďže o súkromno-právnom vzťahu sa môže hovoriť len tam, kde sa súkromná smluva s časom na čas obnovuje a kde v prípade, ak bývalí poddaní neplnia svoje povinnosti, smluva sa môže zrušiť, čo sa ale v našom prípade nestalo, napriek tomu, že sme v istých obdobiach odopreli plniť služobnosti. Odôvodnenie tohto treba hľadať v tom, že naše pozemky sme dostali do večnej držby, a preto si zemské panstvo nenárokovalo právo slobodne disponovať nehnuteľnosťami, ktoré sme držali...⁴⁴

Uvedených niekoľko príkladov jasne ukazuje reakčný a vyvlastňovací charakter nariadení urbariálneho patentu a ešte presvedčivejšie hovorí o chamtivosti a vyvlastňovacích machináciách maďarskej šľachty, okrádajúcej slovenských roľníkov a želiarov ešte i o tú pôdu, ktorá sa podľa patentu mala stať ich vlastníctvom. Posledne uvedený prípad z Malého Lipníka svedčí ďalej o tom, že ešte ku koncu XIX. stor. sa na Slovensku udržiavali silné polo-feudálne vzťahy u smluvných roľníkov a želiarov a že proces pauperizácie, násilného vyvlastňovania práve najchudobnejších vrstiev roľníctva v spojitosti s prechodom k súkromnej držbe ešte nebol ukončený.

Skutočnosť, že urbariálny patent slúžil predovšetkým záujmom zemepánov a že táto jeho tendencia sa rafinovane maskovala, potvrdzujú nám i ďalšie opatrenia urbariálneho patentu.

V § 4 urbariálneho patentu sa hovorí, že s urbariálnou usadlosťou pripadajú do vlastníctva bývalých poddaných tiež *pašienky*, ktoré už boli zákonne rozdelené, resp. ktoré sa v budúcnosti majú vydeliť. Tak isto sa urbariálnym roľníkom pririeklo vlastnícke právo, resp. úžitkové právo v častiach lesa a na trsteniskách, v ktorých poddaní mali právo rúbať drevo, kosiť trstinu ap.

Na prvý pohľad sa zdá, že viedenská vláda tu háji záujmy roľníkov. Skutočnosť však bola taká, že ich hájila len potiaľ, pokiaľ jej

⁴⁴ Archiv ľudového súdu v Levoči. Urb. súd. spisy. fasc. Malý Lipník. Odvolanie želiarov z r. 1886.

takýto postup pomáhal držať v šachu roľníkov a zemepánov a zároveň zabezpečiť daňovú základňu u roľníkov.

Pozrime sa však bližšie na vec. Čo sa týka urbáriálnych pašienkov, patent nerieši otázku, aká má byť ich rozloha a tým umožňuje zemepánov ďalšie oklieštenie bývalej poddanskej pôdy. To sa ukazuje i v tom, že nereviduje rozlohu urbáriálnych pašienkov, ktoré boli oddelené od zemepanských, a tým znemožňuje urbárikom získať nazpät časť pašienkov, ktoré ich zemepáni už dávnejšie vyvlastnili.

Otázku *vlastníctva lesov*, resp. lesných podielov naproti tomu riešil patent veľmi obsírne. Podľa § 10 sa malo bývalým poddaným namiesto zákonných lesných požitkov vydeliť týmto požitkom zodpovedajúca časť zemepanského lesa, a to z toho lesa, v ktorom mali doteraz právo rúbať drevo, sbierať žalude ap. Toto nariadenie sa vzťahovalo i na lesy, ktoré už boli vydelené, s dodatkom, že ak si zemepán pri vydeľovaní lesov vyhradil nejaké požitky, bývalí poddaní sú povinní vykúpiť ich.

Čo sa týka rozlohy lesných prídelov, podľa § 11, ak nebola v tomto smere uzavretá dobrovoľná dohoda, má sa táto stanoviť prostredníctvom urbáriálneho súdu, a to primerane k lesným požitkom a protislužbám poddaných. Urbáriálny patent vyslovuje však zásadu, že na jednu urbáriálnu usadlosť nemá pripadnúť viac ako 8 uh. jutár a menej ako 2 uh. jutrá lesného podielu a na 6 urbáriálnych želiarov podiel jednej celej urbáriálnej usadlosti. Horná hranica lesného podielu sa mohla zvýšiť maximum na 12 uh. jutár, a to tam, kde by výmera do 8 jutár nekryla doterajšie zákonné požitky. Podobne bolo s najnižšou výmerou. Tu sa tiež pripúšťa zníženie, a to v prípade, že doterajšie požitky urbáriálnikov boli také nízke, že na ich dotovanie stačila plocha nižie 2 uh. jutár.

Z tohto vidíme, že v spojitosti s vydeľovaním urbáriálnych lesov a určovaním výmery lesných prídelov zemepánom sa dali najširšie možnosti okrádať roľníkov. Dokázať roľníkovi, že by mu podľa doterajších požitkov prináležala taká a taká rozloha lesného prídelu, bolo veľmi ťažké, ba priamo nemožné, keď uvážime, že urbáriálne súdy a župné úrady ako rozhodujúce inštitúcie boli aparátom, ktorý chránil triedne záujmy zemepánov, nehovoriac tu ani o širokých stykoch zemepánov, o ich finančných možnostiach atď.

Obdobne to bolo i v spojitosti s určovaním práva sberu trstiny (rákosia), resp. s prírieknutím vlastníctva trstenísk (rákosísk) bý-

valým poddaným. Urbariálny patent (§ 15) poskytoval až tri možnosti úpravy, regulácie požitkov urbárníkov na trsteniskách, a to buď poskytovaním presne stanoveného množstva ročného sberu trstiny dovtedy, kým sa trstenisko prirodzeným alebo umelým spôsobom nevysuší, buď vydelením určitého priestoru trsteniska a nakoniec nahradením ich požitkov peniazmi alebo iným ekvivalentom. Protislužby, ktoré z tohto titulu boli bývalí poddaní povinní plniť zemepánovi, podľa patentu si museli sami vykúpiť.

Uvedenými opatreniami urbariálneho patentu o urbariálnych pozemkoch, lesoch a trsteniskách sa tieto, i keď za značného vyvlastňovania, okrádania a vykorisťovania roľníkov, stali ich súkromným, buržoáznym vlastníctvom. Urbariálny patent potvrdzuje, upevňuje súkromné vlastníctvo ešte tým, že zrušuje (§ 16) spoločné úžitkové právo poddaných a zemepánov na uvedených pozemkoch, ako napr. právo zemepána pásť dobytok na urbariálnych pozemkoch a opačne.

Urbariálnym patentom (§ 17) sa zrušili i dávky a služobnosti, ktorými boli zaťažené urbariálne viničné sady. Toto opatrenie sa však nevzťahovalo na vinice, ktoré nemaly urbariálny charakter, resp. kde urbariálny charakter viníc roľníci nevedeli dokázať (§ 18). Teda i tu sa zachovaly rôzne feudálne zvyšky, ako služobnosti, naturálne dávky, roboty ap.

V spojitosti so zmenou vlastníckeho práva a zrušením poddanského, feudálneho vzťahu urbariálny patent riešil tiež *úpravy chotára, lesov, pašienkov ap.* Urbariálny patent sa zaoberá touto otázkou osobitne v §§ 25 a 26. V § 25 nariaďuje povinnú segregáciu, t. j. oddeľovanie urbariálnych pašienkov a lesov od zemepanských, a to vo všetkých obciach, kde majetkové pomery medzi roľníkmi a zemepánmi nie sú ešte usporiadané.

§ 26 obsahuje nariadenie o *komasácii*, t. j. o *sceľovaní urbariálnych zemepanských pašienkov*. Komasačia sama osebe mala veľký hospodársky význam pre roľníkov, ale najmä pre zemepánov. Išlo tu totiž o to, aby sa majetky roľníkov a zemepána, ktoré boli v chotári rozdrobené a pomiešané, spojily do jedného, vo výnimočných prípadoch i do viacerých väčších celkov, pritom však aby zemepanské a roľnícke pozemky boli od seba oddelené. Dôležitosť tejto regulácie pozemkov si zemepáni všimli už dávnejšie, o čom svedčí skutočnosť, že sa dostala už do zákonov r. 1836. Urbariálny patent fakticky v tomto smere len nadväzuje na ich opatrenia. Tam, kde

sa komasácia už začala, nariaďuje čo najrýchlejšie ju uskutočniť. V ostatných prípadoch sa vyslovuje za fakultatívny postup, a to v tom smysle, že komasácia sa musí urobiť vtedy, ak do jedného roku po vydaní tohto nariadenia jedna strana, t. j. zemepán alebo druhá, t. j. väčšina roľníkov o to požiadala, po vypršaní stanoveného termínu len vtedy, ak o komasáciu a reguláciu chotára požiadajú obe strany.

Na forme postupu, či by už bola imperatívna alebo fakultatívna, v podstate nezáleží. Koniec-koncov, a to je príznačné, stačilo, keď zemepán sám požiadal o segregáciu, táto sa uskutočnila, i keď sa všetci roľníci stavali proti nej. Čo je však dôležitejšie a čo nás viac zaujíma, je dosah komasácie pre roľníkov, ktorý bol vo väčšine prípadov nepriaznivý. Uvedieme tu len niekoľko prípadov:

Po vykonaní komasácie v obci Gajary sa roľníci v odvolaní z r. 1865 sťažovali:

1. „Urbariálni roľníci a želiari obce všeobecne nedostali svoje urbariálne majetky také, aké vlastnili pred komasáciou, a to či už v ornej pôde alebo v lúkach, ale čo do výmery menšie a na horšom mieste; takto sú v každom smere ukrátení.

2. Pod titulom úžitkovej pôdy im vymerali pôdu neúžitkovú a zistená ujma sa neodstránila náhradou.

3. Odškodné za remanenciálnu pôdu... je tým ťažšie, lebo túto domnelú zvyškovú pôdu ani nedostali, z čoho vyplýva, že si ju ani vykúpiť nemusia.“⁴⁵

Dávid Veiss, roľník v Uhorskej Vsi, sa sťažoval, že pri segregácii sa mu stratily 2 hony urbariálnej pôdy.⁴⁶ Roľník Ján Polák sa sťažoval, že pred komasáciou mal v gajarskom chotári lúku pod 12 osmín prešpurských meríc, pri komasácii mu vymerali sotva 4 osminy. V sťažnosti ďalej píše: „Osmelujem sa ešte poznamenať, že lúka, vydelená mi pri komasácii, leží na močaristom mieste, čo ešte zväčšuje moje škody...“⁴⁷

V Uhorskej Vsi pri komasácii prideliť jednotlivým roľníkom i takú pôdu, na ktorej už stály domy najchudobnejších želiarov, čo viedlo k značným rozporom. Istý, takto postihnutý domkár sa sťažoval, že „včil pri prevádzaní komasácie, môj domek... do pašoviska Martinovi Doršič primeraný je, ktorý... ma... odtiaľ vy-

⁴⁵ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 2/a-Gajary. Odvolanie roľníkov z r. 1865.

⁴⁶ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. Uhorská Ves. Zápisnica z r. 1869.

⁴⁷ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 2/a-Gajary. Sťažnosť z r. 1868.

háňa, mne ťažko, proti vetrom tam posadených 23 ovocných stromkov skazil a vyhubil, nám náš ťažko upletený plot roztrhal a odvliekol a nám so strojbou zvalenia domku také kvality robí, že nám to ku usneseniu neni dial...“⁴⁸ Posledne uvedený príklad zároveň ukazuje, ako sa pri prechode k súkromnému vlastníctvu pôdy začínala narušovať triedna jednota záujmov obyvateľov dedín, i keď v týchto fázach prechodu roľníci a želiari postupovali dosť jednotne proti zemepánovi, odkiaľ im hrozilo najväčšie nebezpečenstvo.

Aby sme konkrétnejšie videli, čo znamenaly v praxi segregácie, komasácie, ako aj riešenie ostatných otázok súvisiacich s prechodom k súkromnej buržoáznej držbe pre všetky vrstvy roľníckeho obyvateľstva, uvedieme jeden príklad držby pôdy roľníkov z obce Jablonové pred a po segregácii. (Tab. str. 624.)⁴⁹

Uvedených niekoľko príkladov jasne ukazuje, čie záujmy chránil urbáriálny patent. Prirodzene, že roľníci na mnohých miestach protestovali proti tomuto vyvlastňovaniu, a to nielen vo forme sťažností, ale i otvorene sa stavali na odpor zemepánom. Napr. v obci Zacharovce odopreli inžinierovi, ktorý mal vykonávať segregáčne a komasačné práce, akúkoľvek pomoc. V hlásení inžiniera slúžnovskému úradu sa hovorí, že „istý človek... sa nám veľkým bohováním vyhrážal, ak stúpime na jeho pôdu. —... Prísazný odoprel svoláť ľudí (rozumej na výpomocné práce pri vymeriavaní chotára), a takto by som mohol pokračovať v práci len pomocou platených nádenníkov. Na toto za takýchto okolností a bez toho, aby sa neprihodily nežiadúce výjavy, je malá vyhládka; i preto prosím vážené cis. král. slúžnovstvo, aby ráčilo vyslať sem žandárov, a zároveň aby začalo stopovať spomenutého človeka. Bez tohto opatrenia tu nič nemôžeme urobiť.“⁵⁰

V Kluknave 4 roky odporovali roľníci proti komasácii a segregácii. Zástupca zemepána, ktorý navštívil v apríli r. 1861 obec Kluknavu, aby sa obnovily prerušené komasačné a segregáčne práce, zaslal prípis urbáriálnemu súdu, v ktorom sa okrem iného hovorí, že ho obyvatelia obce „prijali s ešte väčšou tvrdohlavosťou ako vlni a ukázaly sa rôzne príznaky toho, že za posledný polrok nálada odporu v tejto obci vo veľkej miere vzrástla... Viacerí z nich

⁴⁸ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. Uhorská Ves. Sťažnosť z r. 1869.

⁴⁹ Poznámka pod tabuľkou na str. 624.

⁵⁰ Archív Ludového súdu v Levoči, Urb. súd. spisy, fasc. Kluknava, Prípis slúžnovskému úradu z r. 1860.

Stav pozemkového majetku roľníkov obce Jablonové.⁴⁹

Druh pôdy	Pred komasáciou a segregáciou	Po komasácii a segregácii	Schodok
Urbariálna	1028 uh. jut. 848 □ siah	865 uh. jut. 30 □ siah	
Remanenciálna		163 uh. jut. 818 □ siah	
Smluvná	1292 uh. jut. 1110 □ siah	646 uh. jut. 555 □ siah	646 uh. jut. 555 □ siah
Kopaničiarska	744 uh. jut. 726 □ siah	372 uh. jut. 363 □ siah	372 uh. jut. 363 □ siah
Spoločné pasienky	242 uh. jut. 372 □ siah	221 uh. jut. 800 □ siah	20 uh. jut. 772 □ siah
Urbariálne lesy	326 uh. jut. 900 □ siah	282 uh. jut. 73 □ siah	44 uh. jut. 827 □ siah
Spolu	3635 uh. jut. 356 □ siah	2551 uh. jut. 239 □ siah	1084 uh. jut. 117 □ siah

⁴⁹ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 79/a-Jablonové. Vypočítané podľa komasáčného a regulačného plánu z r. 1864 a regulačnej dohody z r. 1866.

(rozumej zo shromaždených roľníkov) vyhlásili, že ani odteraz nebudú uznávať segregáciu, vykonanú podľa (starého, pozn. autora) pokonania a ak prídu vojaci,⁵¹ srdečne ich všetkým zásobia, ale po skončení segregácie budú orať a používať opäť len staré a nie nové pozemky . . . Spurné správanie sa obyvateľov je tým nápadnejšie, že približne štyridsiati z nich sa len pár hodín pred započatím schôdze vrátili z Levoče, kde ich župný súd pre vlašajší odpor odsúdil na 4 až 5 mesiacov ťažkého žalára.⁵² V spojitosti s komasáciou išlo o ďalšie vyvlastňovanie a ožobračovanie roľníkov. Pri regulácii chotára zemepáni zaberali najúrodnejšie polia a urbárikov zatlačovali na menej úrodné časti chotára, pričom segregácia a komasácia bola spojená s ďalším okrádanim roľníkov o pôdu.

Vynesením uvedených nariadení urbáriálneho patentu sa začína v Uhorsku, teda i na Slovensku éra urbáriálnych súdov, ktoré trvajú až do konca XIX. stor., ba i ďalej. Urbáriálny patent na riešenie majetkových záležitostí a sporov medzi zemepánmi a bývalými poddanými, ktoré vyvstali v súvislosti s nariadeniami patentu, ustanovil trojnštančné urbáriálne súdnictvo (§ 28). Urbáriálne súdy prvého stupňa sa mali zriadiť v župách. Pre väčšiu župu sa mohli ustanoviť viaceré takéto súdy a naopak, viaceré župy mohli podliehať jednému takémuto súdu. Proti rozsudku vynesenému súdom prvého stupňa sa bolo možno odvolať na urbáriálne súdy druhého stupňa, ktoré sa zriadili vo verejno-správnych obvodoch (na území Slovenska v Bratislave a v Košiciach). Vo zvlášť závažných prípadoch bolo možné odvolať sa na urbáriálny súd, ktorý sa zriadil vo Viedni pri ministerstvách vnútra a spravodlivosti.

Urbáriálny patent prináša zákonné smernice k postupu urbáriálnych súdnych procesov (§§ 29 až 49). Nejdeme sa zaoberať jednotlivými inštrukciami, keďže tieto tvoria len formálnu stránku veci. Treba však poznamenať, že urbáriálne súdnictvo ustanovené patentom bolo už súdnictvo buržoázne, ktoré formálne rovnako hájilo, resp. malo hájiť tak záujmy roľníkov, ako záujmy zemepánov, ku ktorému sa rovnako mohol odvolať roľník, ako aj zemepán. V praxi však vec vyzerala ináč. Na súdoch sedeli zburžoáznelí kon-

⁵¹ Podľa rozhodnutia súdu z 26. marca 1861, ak obyvatelia i naďalej budú klásť odpor, má sa segregácia vykonať za assistencie vojska, (Archív Lud. súdu v Levoči, Urb. súd. spisy, fasc.—Kluknava).

⁵² Tamže, Prípis urbáriálnemu súdu z r. 1861.

fidentí, prísluhovači staronovej vládnúcej triedy, šľachty, veľkostatkárov. Značná časť právnikov, pre ktorých urbariálne súdy priniesly dobu rozkvetu, pochádzala práve z radov schudobnenej šľachty a snažila sa túto príležitosť využiť na svoje obohatenie. Slúžili tomu, okrem čestných výnimiek, kto ich mohol platiť, resp. podplácať. Väčšina zemepánov mala v stálych službách dobre plateného právneho zástupcu a niet pochyb o tom, že ak bolo treba, našly sa prostriedky, ako získať zástupcov súdu a právneho zástupcu roľníkov. Pre roľníkov urbariálne súdne procesy, nehovoriac ani o ich výsledkoch, pri nekonečných prieťahoch znamenaly ďalší stupeň k pauperizácii, k zbedačovaniu. Trovy svojho právneho zástupcu, ktoré sa pri 10—20, i viacročnom súdnom procese značne rozrástly, museli roľníci hradiť sami, čo — keď máme na zreteli uvedené dôsledky spojené s prechodom z feudálnej držby pôdy na súkromnú — ešte viac urýchl'ovalo zbedačovanie roľníckych más. Aké obrovské sumy museli roľníci zaplatiť advokátom, svedčia tieto dva prípady: „V obci Uhorská Ves žiadal jej právny obhajca za zastupovanie obce pri urbariálnych sporoch 854 frt. 49 gr. Občania odopreli zaplatiť tento účet, a preto si advokát vymáhal jeho zaplatenie prostredníctvom súdu.⁵³ Obdobne i majerskí želiari obce Malý Lipník odopreli zaplatiť advokátovi predložený účet na 1.495 frt. 70 gr., keďže túto sumu považovali za veľmi premrštenú.⁵⁴ Advokát vymáhal jej zaplatenie súdne. Čo znamenalo zaplatiť 1495 zl., je zrejmé, keď uvedieme, že to bola hodnota 2 sesí, teda približne 50 uh. jutár pôdy a že najvyššia denná mzda kosca v letných prácach nepresahovala 1 frt. Nakoniec ešte jeden príklad, ktorý síce pochádza z pozdejšieho obdobia, ale je veľmi markantný a typický. V obci Pudmerice po vykonaní segregácie a komasácie majetnejší roľníci vytlačili želiarov z používania istého pašienku. Želiari žiadali nápravu u súdu prostredníctvom advokáta, ale bezvýsledne. R. 1906 istý želiar v mene ostatných v prípise súdu okrem iného hovorí: „... my sme už mali advokáta Vitteka, zaplatili sme mu 900 korún a neurobil nič v tejto veci, a preto my už viac advokáta nechceme...“⁵⁵

Všimnime si teraz druhý patent. Nariadenia tohto patentu sa

⁵³ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. Uhorská Ves. z r. 1869.

⁵⁴ Archív Lud. súdu v Levoči, Urb. súd. spisy, fasc. Malý Lipník. Účet z r. 1892.

⁵⁵ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 30-Pudmerice. Prípis súdu 5936/1906.

týkajú otázky odškodňovania šľachty a obsahujú aj presnejšie inštrukcie na výkup urbariálnej a neurbariálnej pôdy, ako aj služobnosti, ktoré ju zafažujú.

Hneď v § 1 sa hovorí, že zemepánom za práva a dôchodky zaniknuté v dôsledku zrušenia urbariálnych sväzkov a zemepanského súdnictva poskytne sa primerané odškodné, ktoré sa má hradiť z vlastných fondov krajiny.

Šľachte podľa § 2 prislúchalo odškodné za urbariálne podlžnosti, ktoré boli predošlým patentom vyhlásené za zrušené, ďalej za práva a dôchodky, ktoré odpadajú v dôsledku zrušenia zemepanského súdnictva. Zemepánom sa má poskytnúť odškodné tiež za zrušené menšie regálne práva a dôchodky, ako boli: urbariálne poplatky od pálenicového kotla i poplatky (nájomné) z obchodov na urbariálnych majetkoch, výlučné právo výseku mäsa, poplatky za udeľenie práva poddaným páliť tehlu, vápno, lámať kameň, kopať piesok, hlinu ap. na urbariálnych majetkoch a nakoniec za služobnosti želiarov bez vlastného domu (subinkvilínov).

Inštrukcie na poskytovanie odškodného zemepánom za zrušené urbariálne služobnosti a oslobodenú urbariálnu pôdu obsahujú §§ 4 až 9. Otázkou poskytovania odškodného urbariálny patent neriešil určovaním hodnoty služobností od prípadu na prípad, ako to uzákonila šľachta r. 1848 pri zrušení poddanstva. Vychádzajúc z toho, že poddanské služobnosti boli staršími urbariálnymi zákonmi rovnomerne ustálené a keďže deviatkové príjmy zemepánov sa dajú určiť podľa bonitnej klasifikácie pôdy, ktorá sa uskutočnila r. 1844 za účelom rovnomerného rozdelenia daňových bremien, viedenská vláda pristúpila k jednotnému určovaniu výšky odškodného podľa uvedeného triedenia pôdy (§ 4). To znamená, že za zrušené služobnosti z pôdy patriacej do jednej bonitnej triedy sa určilo jednotné odškodné. Župy boli zadelené do 8 tried, a to podľa výnosnosti, bonity pôdy, pričom každá z prvých 7 tried sa delila na tri bonitné podtriedy a ôsma na dve. Výška odškodného na jednu usadlosť sa pohybovala od 300 do 700 zl. podľa toho, do ktorej triedy a podtriedy patrila. Teda na usadlosť prvej podtriedy, ktorá patrila do prvej triedy, určilo sa odškodné 700 zl., na druhú podtriedu 650, na tretiu 600. Taký istý bol postup i pri ďalších triedach, pričom však odškodné prvej podtriedy bolo vždy o 50 frt. vyššie ako odškodné tretej podtriedy predchádzajúcej triedy, takže na druhú podtriedu ôsmej triedy pripadlo 300 zl. odškodného.

Na usadlosti s nižšou výmerou ako celá usadlosť, t. j. $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ a pod. pripadá odškodné úmerné ich rozlohe. Na jednu želiarsku usadlosť sa určilo bez ohľadu na triedy jednotné odškodné vo výške 50 zl. (§ 7).

Pre určenie výšky odškodného zemepánom sa r. 1855 zriadily krajské komisie. Tieto komisie navštívili jednotlivé dediny, určily na základe urbárov počet usedlostí, spadajúcich pod odškodnenie a podľa klasifikácie a bonitného zatriedenia chotára tej-ktorej obce určily pre zemepána odškodné, ktoré sa malo hradiť z krajinského fondu. Pre zemepánov grófov Pálffyovcov určila komisia odškodné vo výške, ako to ukazuje tabuľka na str. 629.⁵⁶

Ako vidíme z pripojeného soznamu, zemepáni za stratu poddaných služobností dostali značné sumy ako odškodné. Sumu 90.437 uh. zl. (zlatej hodnoty) odškodného, ktorú podľa soznamu mal dostať zemepán gróf Pálffy, predstavovala cenu 300—400 prvotriedných koní. Je síce pravda, že odškodné sa nevyplatilo zemepánom naraz. Do vydania patentu poskytoval štát jednotlivým zemepánom preddavky. Po zriadení krajinského odškodňovacieho fondu r. 1855 sa zemepánom vydaly složenky na odškodňovacie sumy pri 5%-nom úrokovaní, a to spätne od 1. mája 1848 až do vyplatenia odškodného. I z tohto vidíme, že poskytnutím odškodného zemepáni získali aspoň základný kapitál, ktorý mohli využiť pri prechode ku kapitalistickému hospodáreniu.

Nariadenie urbariálneho patentu o poskytovaní odškodného zemepánom, ktoré sa má hradiť z krajinských fondov, vzťahovalo sa len na urbariálnu pôdu, resp. na služobnosti, ktoré ju zafažovali. V spojitosti s týmto treba uviesť ďalšie nariadenia patentu, ktoré sa v súvislosti s výkupom týkali i urbariálnych poddaných a želiarov. Podľa § 15 boli títo povinní v šesťročných splátkach vyrovať si za nesplnené služobnosti, a to či už podliehali zrušeniu alebo výkupu, všetky nedoplatky a podlžnosti, ktoré mali k 1. júnu 1853. Týmto nariadením sa zemepánom dala ďalšia možnosť vykorisťovať „oslobodených“ roľníkov.

Nariadenie §§ 16 a 17 veľmi poškodily urbariálnych roľníkov, ktorí sa v smysle § 9 zák. 1840/VII vykúpili z poddanských povinností. Tí roľníci, ktorí zaplatili alebo mali splatiť výkupnú sumu do vydania tohto patentu, nemôžu si nárokovať vrátenie zaplatenej su-

⁵⁶ KAB, Urb. súd. spisy, fasc. 31-Častá. Súpis z r. 1855.

Názov dediny	Gróf Ján Pálffy z Červeného Kameňa					Grófi Jozef a Móric Pálffy z Červeného Kameňa						
	Počet poddanských usadlostí	Počet želiarskych usadlostí	Klasifikačná trieda župy	Bontná trieda chotára	Odškové		Počet poddanských usadlostí	Počet želiarskych usadlostí	Klasifikačná trieda župy	Bontná trieda chotára	Odškové	
					Zlatých zlatej hodnoty	Grajciar					Zlatých zlatej hodnoty	Grajciar
Suchá	12 ⁷ /s	73	I	1	12.662	30	—	—	—	—	—	—
Dolné Orešany	—	177	—	1	8.900	—	—	—	—	—	—	—
Dolany	—	70 ¹ / ₂	—	2	3.525	—	—	I	—	—	—	—
Ompitál	—	55	—	2	2.750	—	—	I	—	—	—	—
Častá	7 ³ /s	3	I	1	5.312	30	6 ⁴ /s	I	1	3.755	—	—
Košolná	5 ⁹ /s	6	I	3	3.750	—	5 ⁹ /s	I	2	7.300	—	—
Zvončín	5 ⁵ /s	15 ¹ / ₂	I	3	4.150	—	4 ² /s	I	2	5.150	—	—
Bohdanovce	8 ⁹ /s	20	I	3	6.250	—	—	I	3	3.987	—	—
Šelpice	3 ³ /s	8 ¹ / ₂	I	3	2.450	—	3 ³ /s	—	—	—	—	—
Kľčovany	8 ⁵ /s	7	I	3	6.387	30	7 ⁴ / ₁₆	I	3	2.475	—	—
Dihá	4 ⁹ /s	6	I	1	3.150	—	4	I	1	5.806	—	—
Borová	6	5	I	3	4.150	—	5 ² /s	I	3	2.675	—	—
Stefanová	10 ⁴ /s	47	I	2	9.650	—	9 ⁹ /s	I	2	3.612	—	—
Pudmerice	—	11	I	1	2.937	—	3 ² / ₄	I	2	8.625	—	—
Jablonec (Halmeš)	6 ⁷ /s	4	I	2	4.325	30	8 ⁷ / ₁₆	I	3	2.828	—	—
Kaplná	7 ³ /s	33	I	3	6.812	—	7 ⁴ /s	I	1	5.412	—	—
Vištuk	—	19 ¹ / ₂	—	1	975	—	—	I	1	6.550	—	—
Pila	—	46	—	4	2.300	—	—	I	—	1.025	—	—
Dubová	—	—	—	3	—	—	—	I	—	2.350	—	—
Spolu	915/s	607	—	30	90.437	30	66	—	—	64.592	—	75

my, resp. hradenie nedoplatkov z verejného fondu. Roľníkom, ktorým podľa výkupnej smluvy termín ukončenia splátok bol stanovený na niektorý rok po vydaní tohto patentu podľa § 17 z krajiniského fondu hradila sa len tá časť, ktorá bola splatná po vydaní patentu. Ostatnú čiastku museli hradiť sami roľníci. I keď týchto prípadov nebolo veľa, predsa nám jasne potvrdzujú exploatačný charakter týchto nariadení.

Ostatné nariadenia tohto patentu sa týkajú výkupu služobností, na ktoré sa nevzťahovali nariadenia o štátnom výkupe. Sem spadajú odškodné za remanenciálnu pôdu, ako aj výkup všetkých služobností uvedených v prvom urbariálnom patente ako neurbariálne s možnosťou výkupu. O týchto služobnostiach sme sa zmienili pri preberaní jednotlivých nariadení prvého patentu, a preto sa tu obmedzíme len na spôsob výkupu, ako ho ustanovujú nariadenia tohto patentu.

Pri určovaní odškodného za zvyškovú, remanenciálnu pôdu sa má postupovať obdobne ako pri urbariálnej pôde, pričom však odškodné hradia bývalí urbárnici z vlastných prostriedkov (§ 10).

Čo sa týka neurbariálnych služobností, podľa nariadenia tohto patentu (§ 11) si ich museli vykúpiť sami roľníci. Spôsob určovania výšky odškodného sa podstatne líši od spôsobu určovania odškodného pri urbariálnej pôde. V prípade, že zemepán sa dožadoval odškodného a medzi ním a roľníkmi nedošlo k priateľskej dohode, mohol zemepán požadovať úradnou cestou odškodné vo výške dvadsaťnásobku hodnoty ročných služobností (§ 13). Viedenská vláda pre výkup urbariálnych služobností stanovila ten istý spôsob určovania výšky odškodného, ktorý šľachta prijala a uzákonila ešte r. 1848 (pozri k tomu § 3 čl. zák. 1848/XII). Maďarská šľachta uzákonila tento spôsob určovania odškodného pre štátny výkup urbariálnych služobností a v urbariálnom patente sa preniesol len na určovanie odškodného za neurbariálne služobnosti. To znamená, že patent tu poskytoval najširšie možnosti vykorisťovania a vyvlastňovania roľníkov, najmä keď uvážime, že toto nariadenie sa vzťahovalo práve na služobnosti a pôdu, ktoré nepodliehaly štátnemu výkupu, ktoré si roľníci museli sami vykúpiť.

Všetky nariadenia urbariálneho patentu, ako sme ich tu v krátkosti prebrali, veľmi zreteľne ukazujú, kto boli jeho pôvodcovia, čie záujmy chránili a aké boli ich ciele. Pri každom nariadení sme mohli sledovať opatrnícku a rafinovanú taktiku viedenskej vlády,

jej snahu ukázať širokým masám roľníkov, že háji ich záujmy, pritom však v každom nariadení vo väčšej-menšej miere nechala otvorené dvere ďalšiemu vykorisťovaniu, okrádaniu a vyvlastňovaniu roľníkov. Masy roľníkov, ktorým urbáriálny patent zabezpečoval buržoázne vlastníctvo pôdy, musely túto premenu ťažko zaplatiť, nehovoriac tu ani o roľníkoch, ktorých urbáriálny patent ponechal v polofeudálnej závislosti od zemepánov, ako to bolo napr. u smluvných poddaných ap.

* *

Zákony o zrušení poddanstva z r. 1848, nariadenia a opatrenia urbáriálnych patentov, ako sme ich tu prebrali, veľmi zreteľne ukazujú, čo znamená pre široké masy pracujúcich zmena starého spoločenského poriadku na nový, feudalizmu na kapitalizmus, keď sa uskutočňuje reformami shora a nie revolúciou. „Pre buržoáziu — hovorí Lenin — je prospešnejšie, aby potrebné buržoáznodemokratické spoločenské premeny sa uskutočnili pomalšie, postupnejšie, opatrnejšie, menej rozhodne, cestou reforiem a nie cestou revolúcie. Aby tieto premeny boli čo najohľadupľnejšie k „ctihodným“ ustanovizniam nevoľníctva (ako monarchia).“⁵⁷ Tieto Leninove slová platia vo zvýšenej miere na maďarskú šľachtu ako nositeľku buržoáznej premeny a na jej minimalistické reformy, prijaté a uzákonené r. 1848, ktorými si zabezpečila pre seba najvýhodnejšiu cestu prechodu ku kapitalizmu. V rovnakej miere to platí i pre viedenskú absolutistickú vládu, ktorá v záujme udržania monarchie podporovala vo vykonávaných reformách tie triedy, od ktorých mohla očakávať, že sa bude môcť o ne oprieť. To sa jasne značí v nariadeniach urbáriálnych patentov.

Je síce nesporné, že nariadenia urbáriálnych patentov sú dôležité reformy buržoáznej premeny. Ich pozitívny význam spočíva v tom, že likvidujú, i keď nie úplne, feudálne výrobné vzťahy, že zabezpečujú a upevňujú buržoázne vlastníctvo pôdy a dávajú tak podklad k rýchlejšiemu rozvoju výrobných síl. Reakčný charakter týchto reforiem spočíva vo forme a spôsobe, ako sa táto premena odohráva. Nariadenia urbáriálnych patentov, ako sme to už zdôraznili, v podstate neprekračujú, až na malé detaily, hranice reforiem

⁵⁷ V. I. Lenin, *Dve taktiky sociálnej demokracie v demokratickej revolúcii*. *Vybrané spisy 1*, Bratislava 1951, 533.

maďarskej šľachty z r. 1848, ale ich len rozpracúvajú a uvádzajú do života. Nelikvidujú feudálnu vládnu triedu, jej hospodárske pozície, ale naopak, pomáhajú jej na úkor roľníctva prejsť na pozíciu kapitalistických veľkovýrobcov. Urbariálne patenty nielenže upevňujú obrovské feudálne pozemkové vlastníctvo zemepánov, ale im ho pomáhajú ďalej zväčšovať a pretvárať na obrovské kapitalistické podniky. Umožňujú to tým, že im zaručily najnutnejší kapitál (odškodné) k tejto premene, ďalej tým, že ponechali široké možnosti, ako sme to videli pri preberaní patentov, vyvlastňovania roľníkov, resp. ich ďalšieho polofeudálneho vykorisťovania.

Urbariálnym patentom, ako sme to už zdôraznili, upravuje sa teda pruská cesta kapitalistického vývoja poľnohospodárstva v Uhorsku, ktorá zvlášť ťažko dol'ahla na masy slovenského roľníctva. Drobné hospodárstva slovenských roľníkov ostali v hrdúsimv objatí veľkostatkov, ktoré boli v rukách cudzích, prevažne maďarských veľkostatkárov. Veľkostatky a ich vlastníci, chránení urbariálnym patentom, nielenže zamedzili drobnému slovenskému roľníkovi prístup k ďalšej pôde, ale pomocou patentu ho oberali ešte i o tú, na ktorej doteraz živoril. Slovenskí roľníci sa ocitli na prahu kapitalistickej éry vo veľmi ťažkom položení. Pôda ako existenčná základňa prevažnej väčšiny slovenského ľudu pri prechode z feudálneho vlastníctva na kapitalistické uvedenými machináciami zemepánov, ktoré jej umožňoval patent, sa ďalej zužovala. V nedôslednom zrušení poddanstva musíme teda vidieť jednu z hlavných príčin hospodárskej a sociálnej zaostalosti, biedy slovenského ľudu. Drobní slovenskí roľníci a bezzemkovia, nie pre nedostatok pôdy, ale preto, že túto okupovali cudzí zemepáni, museli opúšťať svoje domovy, chodiť na práce na Dolnú zem, príp. tu hľadať možnosť trvalého osídlenia, a to či už ako „bíreši“ alebo drobní osídlenci. Aj v tomto treba hľadať korene slovenského vystaňovalectva do európskeho zahraničia a do zámoria, ktoré od konca XIX. stor. nadobudlo masové rozmery.

Celkove teda môžeme povedať, že hospodárske a sociálne dôsledky nedôsledného zrušenia poddanstva a nariadení urbariálneho patentu sa tiahly u nás celým obdobím kapitalizmu. Široké masy pauperizovaných roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov sa ich márne snažily striasť. Až po storočných triednych zápasoch, keď robotnícka trieda rozdrvila u nás panstvo buržoázie a tým veľkostatkárov, otvorila sa i nášmu roľníctvu krajšia budúcnosť.

Krátke rozobratie a domnievame sa, že dôležitej stránky prechodu z feudalizmu do kapitalizmu, ako sme sa o to pokúsili v tejto štúdií, ukazuje kus ťažkého osudu slovenského ľudu a najmä roľníctva v čase, keď slovenský ľud trpel pod dvojitém útlakom, pod útlakom maďarských a rakúskych vládnicích tried, ku ktorým sa pridala prevažná časť odrodilej slovenskej šľachty. Slovenské roľníctvo v boji o pôdu a svoju existenciu bolo osamelé, nemalo spojenca, ktorý by ho bol v tomto zápase viedol. Robotníctvo ako trieda nebolo ešte zorganizované a slovenská buržoázia a inteligencia, v tomto čase ešte mladá a slabá, nevedela sa stať takýmto vodcom. Aká bola jej politika vo vzťahu k roľníckym otázkam v tejto dobe prechodu, ako aj pozdejšie, ktorí jej predstavitelia a ako pochopili naliehavé problémy roľníctva, budeme môcť správne zhodnotiť práve na základe správneho poznania vývinu kapitalizmu v poľnohospodárstve u nás. To je však predmetom ďalšej práce a ďalšieho bádania.